

Němec, Jiří

"... ve službě národu a vědě"?

In: Němec, Jiří. *Eduard Winter 1896-1982 : zpráva o originalitě a přizpůsobení se sudetoněmeckého historika*. Vydání první Brno: Filozofická fakulta, Masarykova univerzita, 2017, pp. 185-231

ISBN 978-80-210-8808-5; ISBN 978-80-210-8809-2 (online : pdf)

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/137557>

Access Date: 25. 06. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

„... VE SLUŽBĚ NÁRODU A VĚDĚ“?

Archiv východoevropských duchových dějin

Říšská nadace Reinharda Heydricha pro vědecká bádání v Praze (*Reinhard Heydrich Reichstiftung für wissenschaftliche Forschung in Prag*)⁷⁰⁴ byla úzce spojena s Německou Karlovou univerzitou a od svého vzniku aspirovala na přední místo mezi vědeckými institucemi v Protektorátu Čechy a Morava s cílem ovládnout vědecký provoz. Disponovala výsostnou podporou ze strany nejvyšších orgánů NSDAP a orgánů okupačního režimu, pro který vykonávala řadu služeb a výzkumů. Od tří původně značně odlišných projektů⁷⁰⁵ převzala po Heydrichově příchodu do Prahy funkci zastřešující organizace vědecké slavistiky v protektorátu pod německou kontrolou a zároveň odborného vědeckého nástroje okupační politiky v Čechách a na Moravě. Tato elitní organizace byla přímo zapojena do sítě vědeckých ústavů Hlavního úřadu říšské bezpečnosti (*Reichssicherheitshauptamt*, dále jen RSHA) a měla být personálně obsazena politiky spolehlivými vědci přímo ze struktury

704 Dále budu používat zkrácené názvy Heydrichova nadace nebo Nadace Reinharda Heydricha. Vědeckou institucí nelze zaměňovat s tzv. *Reinhard Heydrich Gedächtnisstiftung der Hauptstadt Prag*, kterou zřídil zástupce pražského primátora Josef Pfitzner a která k výročí Heydrichova úmrtí slavnostně od roku 1943 udělovala čestné dary jako ocenění za podporu nebo činy ve smyslu tzv. říšské myšlenky.

705 Jednalo se o projekt Východního ústavu Vysoké školy NSDAP (*Ostinstitut der Hohen Schule NSDAP*), uváděného také jako Ústav pro východní bádání (*Institut für Ostforschung*) vrchního nacionálněsocialistického ideologa Alfreda Rosenberga, projekt Říšské nadace pro slovanská bádání (*Reichstiftung für slawische Forschung*) rektora Saureho a projekt Národněpolitického ústavu (*Volkspolitisches Institut*) Antona Zankla, vysokého úředníka v kulturním oddělení úřadu říšského protektora. NA, ÚŘP, k. 542, Böhmeho zpráva o Říšské nadaci pro slovanská bádání K. H. Frankovi z 2. 12. 1941. Stručně k tomu níže a podrobně viz NĚMEC, Jiří: Pražská věda mezi Alfredem Rosenbergem a Reinhardem Heydrichem. K prehistorii Říšské nadace Reinharda Heydricha pro vědecká bádání v Praze. *Studia historica brunensia* 58, 2011, s. 85–105.

„... ve službě národu a vědě“?

SS. Kompromis při vybudování této instituce na základě přepracovaného projektu zastřešující organizace pražské slavistiky tuto představu zdaleka neumožnil uskutečnit, avšak vědomí o elitním charakteru Heydrichovy nadace přetrvávalo až do posledních měsíců německé okupace, kdy většina vědců patřících k nadaci (až na profesory slavistiky Gerharda Gesemanna a Edmunda Schneeweisse) byla v interních dokumentech SD o pražské univerzitě označována jako skupina „aktivistických, nacionálněsocialistických, pevně fundovaných a národněpoliticky jasně vyprofilovaných a rozhodných profesorů“.⁷⁰⁶

Z literatury o Heydrichově nadaci je již dobře známo,⁷⁰⁷ že podobně jako třeba liberecký Sudetoněmecký ústav pro zemský a národní výzkum (*Sudetendeutsche Anstalt für Landes- und Volksforschung*) nebyla ani Heydrichova nadace pouze institucí historických věd. Historie stála ve stínu výzkumu biologie a psychologie národů, představovaného Ústavem nauky o evropských národech a národní psychologie (*Institut für europäische Völkerkunde und Völkerpsychologie*), řízeným Hansem Joachimem Beyerem a Rudolfem Hippem,⁷⁰⁸ jehož úkolem bylo připravovat teorii a shromažďovat systematické poznatky k uskutečnění asimilační a etnocidní politiky tzv. „přenárodnění“ (*Umvolkung*).⁷⁰⁹ Ze stejného důvodu bývá v literatuře historickou vědou zdůrazňován v rámci nadace financovaný, avšak do nadace přes původní plán oficiálně nezapojený univerzitní Ústav sociální antropologie a biologie národa (*Institut für Sozialantropologie und Volksbiologie*) Karla Valentina Müllera.⁷¹⁰ Avšak ani časová dimenze neměla být ve struktuře Heydrichovy nadace opomenuta. Z osmi do konce války zřízených ústavů se dějinám věnovaly dva ústavy a přinejmenším v jednom dalším, v Ústavu německého práva ve středovýchodní Evropě, řízeném právním historikem Wilhelmem Weizsäckerem, se provádě-

706 NA, Německé státní ministerstvo, k. 46, i. č. 680, sg. 110-4/529, Jacobi (SD-LA Prag) an K. H. Frank über Stimmung und Haltung der Hochschullehrer am 27. 4. 1944.

707 Viz texty K. Fremunda, S. Šislera, A. Wiedemanna, A. Míškové citované v úvodu.

708 K Rudolfu Hippovi (1905–1945), psychologovi se specializací na psychologii národů, viz WOLFRADT, Uwe – HERRMANN, Theo: Rudolf Hippus. Ein Völkerpsychologe zwischen Wissenschaft und Ideologie. In: HERRMANN, Theo – ZEIDLER, Wlodek (eds.): Psychologen in autoritären Systemen. Frankfurt am Main 2012, s. 165–181 a WOLFRADT, Uwe: Ethnologie und Psychologie. Die Leipziger Schule der Völkerpsychologie. Berlin 2011, s. 164–168.

709 Viz nověji ze sociologické a demografické perspektivy také KLINGEMANN, Carsten: Soziologie und Politik. Sozialwissenschaftliches Expertenwissen im Dritten Reich und in der frühen westdeutschen Nachkriegszeit. Wiesbaden 2009, s. 92–98, a o nacistickém pojmu „přenárodnění“ NĚMEC, Jiří: Umvolkung. In: HAAR, Ingo – FAHLBUSCH, Berndt (eds.): Handbuch der völkischen Wissenschaften (druhé, doplněné vydání v tisku). Pro celkový koncept nacionálněsocialistické národnostní politiky v protektorátu viz BRANDES, Detlef: „Umvolkung, Umsiedlung, rassische Bestandaufnahme“, NS-„Volkstumspolitik“ in den böhmischen Ländern. München 2012, respektive český překlad Týž: Germanizovat a vysídlit. Nacistická národnostní politika v českých zemích. Praha 2015.

710 V Beyerově zprávě o jednání K. H. Franka s Beyerem, Jacobim a Wolfem ohledně vybudování nadačních ústavů, uskutečněné 25. 8. 1942, byl Müllerův ústav ještě plánován na plné začlenění do nadace. NA, Státní tajemník u říšského protektora, 109-4/1522, s. 103. Srov. WIEDEMANN: Die Reinhardt-Heydrich-Stiftung, s. 49.

děla historická bádání.⁷¹¹ Na prvním místě šlo o Ústav zemských dějin v Čechách a na Moravě (*Landesgeschichtliches Institut von Böhmen und Mähren*), který sídlil v prvním patře bývalého augustiniánského kláštera na Josefské ulici. Jeho ředitelem byl medievalista Zatschek, který se jen kvůli tomu vrátil do Prahy z Vídně. Nejpozději na konci roku 1943 nebo počátku roku 1944 získal Ústav zemských dějin v Čechách a na Moravě místo druhého ředitele (se zaměřením na hospodářské dějiny). Stal se jím Anton Ernstberger, profesor dějin novověku.⁷¹² Zemský historický ústav byl z velké části vytvořen na základě ovládnutí bývalého Československého státního historického ústavu, který v protektorátu existoval pod označením Historický ústav v Praze.⁷¹³

Eduard Winter se stal ředitelem druhé, výhradně na historické výzkumy zaměřené instituce, která byla co do rozsahu prováděných prací proti Weizsäckerovu ústavu mnohem aktivnější. Jednalo se o menší ústav v rámci Heydrichovy nadace. Avšak z hlediska válečných úkolů byl označen za ústav stejně důležitý jako ústav Beyerův a Hippiův. Stejně jako tyto dva ústavy nebyl ani Winterův ústav – na rozdíl od Ústavu zemských dějin v Čechách a na Moravě – až do konce války téměř nijak omezen a pracoval v plném personálním stavu. V dosavadní literatuře byla tato instituce označována s jedinou výjimkou jako Ústav východoevropských duchových dějin.⁷¹⁴ Tento název používali autoři, kteří se opírali o archivní materiály z počátků výstavby nadace, kde byla Winterova instituce skutečně označována jako ústav. Ohledně vlastního jména instituce panovala nejistota dokonce i mezi dobovými úředníky a samotným nadačním vedením. V rozpočtových dokumentech však instituce vystupuje většinou pod označením Archiv východoevropských duchových dějin. Zmatek dotvářejí ještě ojediněle dochované exempláře Winterovy úřední korespondence. V jejich hlavičce se objevuje buď razítko s nápisem „Archiv východoevropských duchových dějin“, nebo razítko s nápisem „Seminař východo-

711 Ústav byl v dokumentech na konci války zkráceně uváděn jen jako Ústav německého práva na východě. Vedle Weizäckera byl jako druhý ředitel při otevření nadace jmenován profesor občanského a obchodního práva Franz Laufke, který se nakonec na práci ústavu zřejmě příliš nepodílel, protože byl povolán k wehrmachtu.

712 Jako druhý ředitel je Ernstberger se slovy *seit kurzem* uveden ve zprávě o činnosti Heydrichovy nadace, vypracované Beyerem 22. 2. 1944. NA, Státní tajemník u říšského protektora, 109-4/1522, s. 9. V pozdější zprávě o činnosti nadace za období od 1. 6. 1943 do 31. 5. 1944 je uvedena Ernstbergerova specializace. NA, Německé státní ministerstvo, 110-4/555. Také WIEDEMANN: Die Reinhard-Heydrich-Stiftung, s. 49, pozn. 186 dospěl ke stejnému závěru. K. Hruza se domnívá, že rozšíření o druhého ředitele mohlo být spojeno s pracovní přetížeností Zatscheka. Viz HRUZA: Heinz Zatschek, s. 727.

713 Beyerův návrh na vybudování nadace z 19. 6. 1942. NA, Státní tajemník u říšského protektora, 109-4/1522. Dokument publikoval pod číslem dvě K. FREMUND: Heydrichova nadace, s. 17–20. Protektorátní ministerstvo školství předalo Historický ústav v Praze k začlenění do Heydrichovy nadace na základě nařízení říšského protektora z 18. 2. 1943 dne 30. 4. 1943. AAV ČR, Státní historický ústav, k. 1, sg. 3. Veškeré finance, s nimiž instituce dosud disponovala (cca 110 tisíc Kč), byly předány do RHS v říjnu 1943. Tamtéž, Fr. Roubík československému Ministerstvu školství a osvěty dne 18. 10. 1945.

714 Výjimkou byla práce ROTH: Heydrichs Professor, s. 304.

„... ve službě národu a vědě“?

evropských duchových dějin Německé Karlovy univerzity v Praze“. Na okraj této razítkové poznámky stojí za povšimnutí, že narozdíl od razítka Beyerova ústavu, na němž bylo vyvedeno velikým písmem *Reinhard Heydrich-Stiftung* a teprve pod ním drobným písmem název Beyerova a Hippiova ústavu s upřesňujícím dodatkem „národovědecké“ (*völkerwissenschaftliche*) oddělení, neneslo razítko Winterovy instituce žádný odkaz na instituci, jíž byla součástí, nýbrž jen prostý, nepřehlédnutelný nápis Archiv východoevropských duchových dějin.

Winterova instituce měla narozdíl od ostatních nadačních ústavů nadace vlastní, na vzniku Heydrichovy nadace nezávislou historii. Její počátek souvisel se jménem světonázorového a moralistního spisovatele Antona Holznera alias Sturmbannführera SS Alberta Hartla.⁷¹⁵ Jak víme, jeho osobu společně s Burgsdorffem označí Winter v lednu 1947 před sovětskými důstojníky ve Vídni jako toho, kdo v nacionálněsocialistickém režimu zachránil jeho vědeckou kariéru.

Albert Hartl (1904–1982) byl před rokem 1933 katolickým knězem, který po svém vysvěcení působil nejprve tři roky jako středoškolský učitel náboženství a od srpna 1932 jako prefekt v chlapeckém arcibiskupském semináři ve Freisingu. Po celý tento čas podle svých slov sympatizoval s nacionálními socialisty a v roce 1933 přímo vstoupil do NSDAP.⁷¹⁶ V lednu 1934 svědčil u zvláštního soudu v Mnichově proti svému nadřízenému v procesu, v němž ředitel semináře za kritické výroky vůči vládě a nacionálněsocialistické straně obdržel osm měsíců věznění. Ihned po procesu Hartl opustil seminář. Do církevní služby už se nevrátil. Místo toho začal pracovat pro mnichovskou centrálu bezpečnostní služby SS (SD) a již v roce 1935 převzal v Hlavním úřadě bezpečnostní služby (*SD-Hauptamt*) v Berlíně referát, který měl na starosti „politické církve“ a jiné náboženské skupiny a sekty (referát II/113). Hartl ho řídil jako oddělení pod novým označením (II B 3) také po vzniku RSHA, spojujícího jednotky SD, gestapa a kriminální policie. Po další restrukturační RSHA počátkem roku 1941 byl Hartl v čele skupiny (IV B) Politické církve a Židé přiřazen k úřadu IV – výzkum nepřátel a jejich potírání, což byla vlastně tajná státní policie (gestapo).⁷¹⁷ Referát měl na starosti politickou činnost

715 Hartl publikoval pod pseudonymem Anton HOLZNER v letech 1939–1941 následující knížky o nacionálněsocialistické víře, hodnotách a morálce: *Das Gesetz Gottes*. Berlin 1939, *Priestermacht*. Berlin 1939, *Ewige Front*. Berlin 1940, *Zwinge das Leben*. Berlin 1941. Kromě toho psal články také pod pseudonymy Georg Albert a Dieter Schwarz, v nichž například odsuzoval politický charakter Katolické akce a kritizoval „moc“ jezuitského řádu. Viz BLEISTEIN, Roman SJ: „Überläufer im Sold der Kirchenfeinde“. *Joseph Roth und Albert Hartl: Priesterkarrieren im Dritten Reich*. Beiträge zur altbayerischen Kirchengeschichte 42, 1996, s. 97.

716 Tolik na sebe Hartl prozradil v životopise v roce 1936. Viz BLEISTEIN: *Überläufer*, s. 92.

717 DIERKER, Wolfgang: „Niemals Jesuiten, niemals Sektierer“. *Die Religionspolitik des SD 1933–1941*. In: WILDT, Michael (ed.): *Nachrichtendienst, politische Elite, Mordenheit, Der Sicherheitsdienst des Reichsführers SS*, Hamburg 2003, s. 87–88. O Hartlovi a jeho působení v RSHA podrobněji kromě výše uvedeného Bleisteinova článku viz hlavně DIERKER, Wolfgang: *Himmler's Glaubenskrieger. Der Sicherheitsdienst der SS und seine Religionspolitik 1933–1941*. Paderborn, München, Wien, Zürich

křesťanských církví, svobodné zednáře a také problematiku židovského obyvatelstva, kterou jako Hartlův podřízený řídil nechvalně proslulý Adolf Eichmann. Hartl si k řešení náročných církevních otázek, na které jeho přímí podřízení nestačili po odborné stránce, vytvářel na německých univerzitách síť rádců a spolupracovníků. Podle historiků Alvarez a Grahama, vycházejících také z materiálů odevzených americkými vojsky po válce do Ameriky, v této síti byli dřívější katolický teolog na univerzitě ve Frankfurtu nad Mohanem Heinrich Nelis, profesor na teologické fakultě v Paderbornu Josef Mayer nebo nejmenovaní teologové ve Vratislavi, Vídni a ve Freiburgu. Každý z nich buď odevzdával Hartlovi odborné posudky, jakým byl například Mayerův posudek k otázce vztahu církve a eutanazie, v němž dokládal, že eutanazie byla katolickou církví systematicky vykonávána na šílencích pomocí torturních praktik v žalářích nebo pálením čarodějnic. Tito teologové působili také jako donašeči informující o náladách mezi akademickými teology nebo o konkrétních osobách v prostředí církve, tedy v prostředí, v němž se přirozeně a nenápadně pohybovali.⁷¹⁸ Kromě nich jmenovali Alvarez s Grahamem také dva profesory církevních dějin, u nichž je uvedena pouze odborná spolupráce. Prvním z nich byl profesor na würzburgské univerzitě Sebastian Merkle, který pro Hartla zpracovával informace o dějinách vatikánské diplomacie a uváděl ho do podstaty papežské politiky.⁷¹⁹ Tím druhým byl Winter. Vzhledem k tomu, že Merkle býval jednou z významných postav reformněkatolického hnutí přelomu 19. a 20. století, jako by se touto informací otevíraly skryté dějiny reformního katolicismu. V budoucnu bude jistě zajímavé zkoumat, v čem se reformněkatolický diskurz prolínal s nacionálněsocialistickou církevní politikou.

Jedno z oddělení Hartlova referátu, které se mělo zabývat „ostatními“ církvemi a svobodným zednářstvím, bylo od restrukturalce RSHA až do prosince 1942 neobsazené a po tu dobu ho Hartl řídil sám. Počátkem roku 1941 hledal Hartl zřejmě odborného spolupracovníka, který by mu vypomohl s problematikou, do níž spadaly především ortodoxní církve. Podle Winterovy vzpomínky se mu Hartl ozval údajně někdy v této době krátkým lístkem adresovaným na pražskou univerzitu, jako „druhu v osudu“ (*Schicksalsgenosse*). Údajně mu „popřál štěstí k jeho kroku [opustit Teologickou fakultu] a přál si seznámit se s ním“.⁷²⁰ Podle jiné verze

2003. Není zřejmě bez zajímavosti, že Hartl převzal v roce 1935 referát od téhož Martina Wolfa, který od roku 1939 řídil pražskou vedoucí služebnu SD.

718 ALVAREZ, David – GRAHAM, Robert A. SJ: Nothing secret. Nazi espionage against the Vatican 1939–1945. London 1997, s. 56–57. Děkuji panu W. Dierkerovi za upozornění na tuto knihu.

719 Tamtéž.

720 ABBAW, Pozůstalost E. Wintera, W 545, Manuskript Geschichte meines religiösen und wissenschaftlichen Denkens, in Fragmenten, s. 93. V RSHA byla zřízena kartotéka odpadlých kněží, v níž je k nalezení také jméno E. Wintera s tím, že o věci informoval jistý oční lékař Hans Schulte. BArch Berlin, R 58, sg. 1157. Jinou a „přirozenou“ cestou, jak se mohl Hartl o Winterovi dozvědět (pokud se mu Winter sám neozval), byla jednak měsíční zpráva pražské SD za září a říjen 1940 (NA, ÚRP dod. I, k. 32), která o Winterově odchodu z Teologické fakulty informovala a s velkou pravděpodobností

„... ve službě národu a vědě“?

Winterovy vzpomínky se Hartl ozval po Winterově svatbě a pomohl mu potom s vydáním knihy o Ukrajině,⁷²¹ protože dlouho připravená kniha pro salzburského nakladatele Müllera nemohla vyjít kvůli tomu, že Müllerovo nakladatelství bylo gestapem uzavřeno.

20. června 1941 se Hartl obrátil v Berlíně na Wintera s „ústním pověřením“ provést blíže nespecifikované výzkumné úkoly.⁷²² Podle všeho Winter tvrdil, že by tyto úkoly „mohl nejlépe plnit v nově založeném Ústavu pro východoevropské duchovní dějiny (*Institut für osteuropäische Geistesgeschichte*).⁷²³ S tímto zdůvodněním se Winter sešel se všemi mocenskými veličinami univerzitní a říšské správy v protektorátu. Navštívil rektora Saureho a před kurátorem K. A. Fischerem jej informoval o záměru zřídit nový univerzitní ústav. 3. července 1941 pak oficiálním dopisem navrhl rektorovi zřídit na univerzitě nový ústav, který „se obzvláště při významu, který východní Evropa následně bude mít, jeví bezpodmínečně nutným“.⁷²⁴ Zároveň požádal o předání žádosti na Říšské ministerstvo vědy, výchovy a lidového vzdělávání. Kurátor Fischer se přislíbil o věc na ministerstvu „rozhodně“ zasazovat.⁷²⁵ Na jeho radu se Winter obrátil o podporu přímo ke státnímu sekretáři K. H. Frankovi. Zaslal mu svou poslední, osobními zážitky z léta 1940 formovanou knihu o rakouském filozofu Franzi Brentanovi a o jeho odmítnutí reformního katolicismu.⁷²⁶ Společně s knihou zaslal Frankovi také kopii dopisu rektorovi z 3. července 1940.⁷²⁷ Záležitost se z kanceláře státního sekretáře dostala do rukou pražské SD, která se 8. července v osobě Sturmbannführera SS Martina

se dostala až na Hartlův stůl, jednak sami příslušníci pražské SD, speciálně M. Wolf, který s Winterem v srpnu 1940 jednal a který byl kdysi předchůdcem Hartla v SD. Druhá verze je ovšem méně pravděpodobná, protože se pražská SD v létě 1941 několikrát pokoušela Winterovu vazbu na Hartla ověřit. Lze předpokládat, že kdyby to byl Wolf, kdo by Hartla o Winterovi informoval, pak by tyto dotazy z Prahy byly nadbytečné. Viz také dále v textu.

721 ABBAW, Pozůstalost E. Wintera, W 158, Meine Zusammenarbeit mit dem vergangenem Regime 1938–1945.

722 NA, Státní tajemník u říšského protektora, k. 39, i. č. 791, sg. 109-4/542, nedatovaná zpráva E. Wintera o stavu dosavadního jednání o ústavu, zaslaný jako příloha k dopisu Giese z 16. 7. 1941. Berlín jako místo pohovorů s Hartlem je uvedeno ve Winterově dopise Giesovi z 16. 7. 1941.

723 NA, Státní tajemník u říšského protektora, k. 39, i. č. 791, sg. 109-4/542, telegram Wolfa Hartlovi 26. 7. 1941.

724 NA, Státní tajemník u říšského protektora, k. 39, i. č. 791, sg. 109-4/542, Winter Sauremu 3. 7. 1941. Stručně, ale hutně vylíčení historie zřízení ústavu viz KONRÁD: Geisteswissenschaften, s. 233–234.

725 NA, Státní tajemník u říšského protektora, i. č. 791, sg. 109-4/542, k. 39, nedatovaná zpráva E. Wintera o stavu dosavadního jednání o ústavu, zasláná jako příloha k dopisu Giese z 16. 7. 1941.

726 Jednalo se o již zmíněnou knihu Franz Brentanos Ringen um einen neue Gottessicht. Brünn, Wien, Leipzig 1941.

727 NA, Státní tajemník u říšského protektora, k. 39, i. č. 791, sg. 109-4/542, Winter K. H. Frankovi 7. 7. 1941. 8. července Winter mluvil s vrchním vládním radou Giesem, který Wintera poslal za Wolfem z pražské SD. Tamtéž, Winter Giesovi 16. 7. 1941.

Wolfa rozhodla v „každém případě“ podpořit Winterův úmysl.⁷²⁸ Tematicky se plánovaná instituce měla zaměřit na „náboženský a církevní vývoj“ ve východní Evropě, neboť „hlubší proniknutí do duchovných dějin východní Evropy je tak nutné“.⁷²⁹ Winter zdůrazňoval jedinečnost takového ústavu ve srovnání se „stávajícími východoevropskými ústavami“,⁷³⁰ orientovanými podle jeho soudu převážně na státní a hospodářské dějiny. Shrnujícími slovy vrchního vládního rady Giese, určenými K. H. Frankovi, se měl ústav zabývat „světonázorovými základy rusko-ortodoxní církve“.⁷³¹

S ohledem na chronologický souběh podání požadavku na zřízení instituce s německým napadením SSSR lze předpokládat, že šlo o nenáhodnou souvislost. Na druhou stranu Hartl v té době potřeboval někoho, kdo by byl schopen dodávat odborné informace o problematice pravoslavných církví i bez ohledu na vysoce aktuální válečné události. V amerických dokumentech Alvareze a Grahama byl Winter ostatně spojován s jediným úkolem pro Hartla, s vypracováváním překladů slovanskými jazyky psaných článků, dokumentů a jiných textů, týkajících se ortodoxních církví.⁷³² Pokud se ale jednalo spíše o náhodnou souvislost, snažil se Winter vojenského konfliktu se Sovětským svazem odkazem na aktuální upotřebitelnost navrhované instituce oportunně využít a opakovaně naléhal na její „co možná nejrychlejší realizaci, která je nezbytností především“.⁷³³ Winter se v zájmu okamžitého zřízení byl ochoten v prvním roce vzdát i asistenta, který spolu s ním a jednou pomocnou silou měl tvořit personál ústavu. Jinak požadoval tři až čtyři místnosti a „malou, dobře vybranou příruční knihovnu“.⁷³⁴ Winter patrně uvažoval, že by její základ mohl být vytvořen z ohromné Masarykovy knihovny, již odhadoval na 150 tisíc svazků a kterou zabavilo gestapo. Winter na knihovnu Wolfa při setkání výslovně upozornil.⁷³⁵ Vhodnou literaturu si „přínejmenším cestou

728 Tamtéž, Winter Giesovi 16. 7. 1941 a nedatovaná zpráva E. Wintera o stavu dosavadního jednání o ústavu, zasláná zřejmě jako příloha k tomuto dopisu.

729 Tamtéž, Winter rektorovi Sauremu 3. 7. 1941.

730 Tamtéž, Winter rektorovi Sauremu 3. 7. 1941.

731 Tamtéž, k. 39, i. č. 791, sg. 109-4/542, Gies Burgsdorffovi z 3. 8. 1941.

732 ALVAREZ – GRAHAM, SJ: Nothing secret, s. 56.

733 NA, Státní tajemník u říšského protektora, k. 39, i. č. 791, sg. 109-4/542, Winter Giesovi 16. 7. 1941.

734 Tamtéž, Winter rektorovi Sauremu z 3. 7. 1941 a také AUK, Osobní spis E. Wintera, Winter kuraátorovi německých vědeckých vysokých škol 20. 1. 1942. Zde Winter požadoval pro knihovnu 2 000,- RM.

735 *Besonders Interesse und Unterstützung fand ich bei SS-Sturmabführer Wolf, den ich auf die grosse, 150 000 Bände umfassende Masarykbücherei verwies, die von der Staatspolizei beschlagnahmt ist, und deren Bestand an Büchern zur osteuropäischen Geistes- und Religionsgeschichte bei dem Interesse Masaryks für diesen Gegenstand sicherlich beträchtlich sein wird.* NA, Státní tajemník u říšského protektora, k. 39, i. č. 791, sg. 109-4/542, nedatovaná zpráva E. Wintera o stavu dosavadního jednání o ústavu, zasláná jako příloha ke Giesovu dopisu z 16. 7. 1941.

„... ve službě národu a vědě“?

zapůjčení“ mohl doplňovat také z církevních knihoven v Olomouci a Velehradě. Po oficiálním zřízení Heydrichovy nadace byly některé teologické knihovny ve prospěch Winterova výzkumu opravdu konfiskovány.⁷³⁶

Návrh se úředníkům z Úřadu říšského protektora nejprve mnoho nezamlouval, protože se křížil s dosud nerozhodnutými vědeckými záměry, které měl v Praze jednak Rosenberg s pražskou pobočkou Vysoké školy NSDAP a jednak rektor univerzity Saure s pražskou vědeckou slavistickou nadací.⁷³⁷ Saure ve Winterově plánu viděl možné ohrožení svých plánů se slavistickou nadací a usiloval přesvědčit Wintera, aby počkal se zřízením ústavu až v rámci jím plánované „východní nadace“. Její zřízení rektor ostatně očekával „z měsíce na měsíc a z týdne na týden“.⁷³⁸ Winter toho zřejmě ještě v listopadu 1941 o rektorových velkolepých plánech mnoho netušil a podle kurátora by si údajně nepřál, kdyby jeho plánovaný ústav měl být začleněn do struktury slavistické nadace.⁷³⁹ Na druhou stranu Gies v červenci 1941 naopak vyjádřil pochyby vůči Winterovu návrhu s ohledem na „velký projekt“ (*grosse Planung*) Rosenbergovy pobočky Vysoké školy. Rosenbergův projekt byl v červenci 1940 ještě úředníky říšského protektora preferován před dalšími návrhy a Winter navrhoval instituci, „která míří podobným směrem“. Winter ho nicméně přesvědčil, že je účelné okamžitě začít „v malém“ se speciálními pracemi.⁷⁴⁰ Když

736 Tamtéž. Upozornění na tyto knihovny jako dobrý předpoklad *für ein Studium der ostkirchlichen und kirchenunionistischen Fragen*, viz tamtéž, Winter Wolfovi 16. 7. 1941. Po oficiálním zřízení Nadace Reinharda Heydricha byl Winter zodpovědný za konfiskaci různých knihoven teologického charakteru. Jednalo se o Slovanskou knihovnu bohosloveckou, kterou Nadace Reinharda Heydricha převzala zřejmě v září 1942. NA, k. 91, i. č. 1703, sg. 109-4/1458, K. H. Frank moravskému zemskému prezidentovi Schwalbemu z 26. 8. 1942 (koncept) a Schwalbe Frankovi z 31. 8. 1942. Schwalbe sděloval, že knihy se nacházely v nepříliš dobrém stavu v olomouckém kněžském semináři shromážděné v jedné místnosti, kam je během roku naskládali studenti teologie. Do Prahy měly být zaslány přes olomouckou městskou knihovnu. Obdobně nařídil K. H. Frank v srpnu 1942, aby knihovna F. Dvorníka, která již byla předána Teologické fakultě Německé univerzity, byla přiřazena Nadaci Reinharda Heydricha. Převzít ji měl H. J. Beyer nebo opět Winter. Tamtéž, k. 95, i. č. 1767, sg. 109-4/1522, opis dopisu K. H. Franka Skupině ÚŘP I 11 z 25. 8. 1942.

737 NA, Státní tajemník u říšského protektora, k. 39, i. č. 791, sg. 109-4/542, nedatovaná zpráva E. Wintera o stavu dosavadního jednání o ústavu, zasláná jako příloha ke Giesovu dopisu z 16. 7. 1941.

738 AUK, Osobní spis E. Wintera, Saureho záznam o rozhovoru s Winterem z 25. 10. 1941. Saure Winterovu projektu s ohledem na „požadavek“ z RSHA na druhou stranu zase tolik nebránil. V záznamu o prvních jednáních v červenci 1941 vyjádřil Winter tento názor: *Auf den Hinweis auf meinen Auftrag aber versprach er mein Gesuch [v originále je překlep Gesuvh] an das Reichserziehungsministerium weiter zu leiten, weil er glaubt, auf diese Weise auch seinen eigenen Plan zu fördern*. NA, Státní tajemník u říšského protektora, k. 39, i. č. 791, sg. 109-4/542, nedatovaná zpráva E. Wintera o stavu dosavadního jednání o ústavu, zasláná jako příloha ke Giesovu dopisu z 16. 7. 1941.

739 Kurátor K. A. Fischer psal 9. 11. 1941 říšskému ministrovi vědy, výchovy a vzdělání a říšskému protektorovi, že Winter nevěděl *von dem ganzen Organisationsplan überhaupt nichts und würde eine Eingliederung des von ihm beantragten Instituts [...] in die erwähnte Dachorganisation nicht wünschen*. Citováno podle EHLERS, Klaas-Hinrich: Gerhard Gesemann (1888–1948) Slawist. In: GLEITLER – MÍŠKOVÁ (eds.): Prager Professoren, s. 370.

740 NA, Státní tajemník u říšského protektora, k. 39, i. č. 791, sg. 109-4/542, nedatovaná zpráva E. Wintera o stavu dosavadního jednání o ústavu, zasláná jako příloha ke Giesovu dopisu z 16. 7. 1941.

Winter získal také podporu Wolfa z pražské SD,⁷⁴¹ vyslovil se pro celý projekt „podle naskicovaného základu“ nakonec i K. H. Frank, avšak ústav měl vzniknout jen „tak malý, jak jen [to je] možné“.⁷⁴² Nejdůležitějším argumentem, který vedl k Winterovu úspěchu, byla upomínka na přímou vazbu na RSHA a Hartlův „požadavek“ z Berlína.⁷⁴³ Wolf zůstal i na podzim s Winterem v kontaktu. Koncem listopadu 1941, když v Úřadu říšského protektora a ve služebně pražské SD probíhalo další kolo jednání o podobě nové vědecké nadace v Praze, upomínal Wintera, aby ještě jednou „stručně a jasně“ vymezil „budoucí výzkumnou práci“ navrhovaného ústavu.⁷⁴⁴ Dokonce se již hovořilo o prostorách, v nichž by bylo možno nový ústav usídlit. Winter v prosinci 1941 vyjádřil naději, že by mohl obdržet nezbytné místnosti v budově Řádu maltézských rytířů na Malé straně, které prý univerzita měla převzít, když „původně vyhlédnutý Palác Kinských už nepřicházel v úvahu“.⁷⁴⁵ Přestože Winter získal nyní širokou podporu včetně rektora Saureho, který dokonce v únoru 1942 nařizoval „také z politických důvodů“ vydat Winterovi finanční dotaci a zajistit prostory,⁷⁴⁶ trvalo celkem téměř rok, do počátku července 1942, než jeho zřízení v podobě univerzitního semináře východoevropských duchovných dějin oficiálně oznámilo Říšské ministerstvo vědy, výchovy a lidového vzdělání.⁷⁴⁷

Winterův ústav, respektive univerzitní seminář tak vznikl právě v době, kdy již bylo Heydrichem rozhodnuto o pražské vědecké nadaci, jež později ponese Heydrichovo jméno. V prvních Beyerových návrzích z června 1942 se ani Winterův nový „ústav“, ani jeho jméno ve struktuře nadace neobjevily,⁷⁴⁸ ačkoliv podle vzpomínek českého medievalisty F. M. Bartoše se Winter účastnil budování

741 Pražská centrála SD si na přelomu července a srpna 1941 ověřovala Winterův vztah k Hartlovi v několika telegramech (Wolf Hartlovi 26. 7. a 31. 7., Jacobi Hartlovi 4. 8. 1941), ale ve složce není zmínka o tom, že by na telegramy byla zaslána odpověď. Rozhodnutí Franka bylo učiněno 3. 8. 1941 nakonec bez této odpovědi. Tamtéž.

742 NA, Státní tajemník u říšského protektora, k. 39, i. č. 791, sg. 109-4/542, Gies Burgsdorffovi 3. 8. 1941.

743 To byl argument, který přesvědčil jak Saureho, tak Giese. Viz NA, Státní tajemník u říšského protektora, k. 39, i. č. 791, sg. 109-4/542, nedatovaná zpráva E. Wintera o stavu dosavadního jednání o ústavu, zasláná jako příloha ke Giesovu dopisu z 16. 7. 1941.

744 AHMP, Pozůstalost E. Wintera, i. č. 23, Winter Wolfovi 13. 12. 1941.

745 Tamtéž.

746 AUK, Osobní spis E. Wintera, Saure v rámci rektorátu univerzity 7. 2. 1942 (opis). Saure napsal: *Ich halte die baldmögliche Einrichtung eines selbständiges Institutes für Prof. Dr. Eduard Winter auch aus politischen Gründen für unerlässlich. Ferner schlage ich vor, ihm sofort aus dem Dotationsmitteln entsprechenden Betrag zur Verfügung zu stellen und Arbeitsräume zu beschaffen.*

747 AUK, Osobní spis E. Wintera, kurátor Ehrlicher Winterovi 6. 7. 1942 (opis). V únoru 1942 děkan Filozofické fakulty Becking uvažoval o tom, že by Winterova instituce mohla být zřízena jako oddělení Historického semináře, proti čemuž Wostry jako seminární ředitel nic nenamítal. Tamtéž, Becking v rámci Děkanátu Filozofické fakulty z 4. 2. 1942 (opis).

748 NA, Státní tajemník u říšského protektora, 109-4/1522, Beyerova zpráva z 19. 6. 1942. Viz také WIEDEMANN: Die Reinhard-Heydrich-Stiftung, s. 41.

„... ve službě národu a vědě“?

Heydrichovy nadace již v květnu 1942. Právě tehdy Winter českému historikovi nabízel možnost finanční podpory jeho výzkumu.⁷⁴⁹ Na seznamu Beyerova návrhu figuroval pouze nijak blíže nespecifikovaný Ústav východoevropských dějin. Toto vědecké pole bylo v Praze dosud doménou Josefa Pfitznera, jakkoliv se mu Pfitzner badatelsky věnoval jen v první polovině třicátých let. Winterova ani ne roční profesura evropských duchových dějin Pfitznerovi přinejmenším formálně nekonkurovala. Bylo by logičtější, kdyby se ředitelem ústavu stal Pfitzner, který se ostatně později podílel na některých projektech Heydrichovy nadace. Avšak Pfitzner přes své politické ambice, nebo možná spíše kvůli nim, nebyl zrovna oblíben a navíc díky zaneprázdnění ve funkci zástupce pražského primátora jeho vědecká činnost ustoupila do pozadí. V únoru 1942 byl Pfitznerův dosud samostatný Seminář východoevropských dějin převeden pod Historický seminář jako jedno z jeho oddělení.⁷⁵⁰ Beyer hned po svém příchodu do Prahy vedl Pfitznera na seznamu těch, kteří měli Prahu „důstojně“ opustit.⁷⁵¹ Lze předpokládat, že východoevropské dějiny měl v říšské vědecké nadaci zastupovat až nový profesor, který by Pfitznera nahradil a zároveň by patřil k jednotkám SS, jak si od počátku přál zastupující říšský protektor. Přestože Winter tento požadavek nesplňoval, jeho nově zřízený seminář přišel velmi vhod, neboť Pfitznera umožňoval rychle obejít. V srpnovém návrhu, v němž již skutečně krystalizovala podoba nadace, pak Beyer náhle hovořil o začlenění a rozšíření dosavadního Winterova vysokoškolského „ústavu“.⁷⁵² Z toho, že ústav byl Beyerem mylně označen podle názvu Winterovy profesury jako Ústav evropských duchových dějin, lze usuzovat, že nová instituce nebyla v rámci struktury univerzitních ústavů a seminářů ještě vůbec zavedena. Od této chvíle se ale s Winterem v Heydrichově nadaci již nepřestalo počítat.

Nakonec ale bylo nalezeno ještě jiné řešení. Winter během následujících měsíců získal ve spolupráci s RSHA „významné dokumenty“ z okupovaných zemí jihovýchodní a východní Evropy,⁷⁵³ a tak bylo v březnu 1943 rozhodnuto, že v rám-

749 BARTOŠ: Vzpomínky, s. 74–76. Viz také dopis, na který se Bartoš ve vzpomínkách odvolává. Archiv národního muzea, Pozůstalost F. M. Bartoše, k. 11, č. 960, Winter Bartošovi 15. 5. 1942. Časový nesoulad lze vysvětlit tak, že Bartoš se zpětně při psaní autobiografie mylil. Ve Winterově dopise se nehovoří o Heydrichově ani jiné nadaci, nýbrž o *Antrag für den Forschungsantrag: die Tschechen und Rom*. Mohlo se jednat o Winterovu právě zřizovanou a původně asi jako samostatnou plánovanou instituci, onen pozdější seminář, ale Bartoš si to retrospektivně spojil s Heydrichovou nadací, protože nemusel vědět, že šlo o dvě různé záležitosti.

750 Jako jeho *Osteuropäische Abteilung*. AUK, FF NU, Seminář východoevropských dějin, Wostry Říšskému ministerstvu pro vědu, výchovu a lidové vzdělání 9. 2. 1942.

751 Viz MÍŠKOVÁ: Německá (Karlova) univerzita, s. 129.

752 NA, Státní tajemník u říšského protektora, 109-4/1522, Beyerův záznam o jednání s Frankem, Jacobim a Wolfem konaném 25. 8. 1942.

753 Ve zprávě bylo uvedeno konkrétně [...] *dass Professor Winter aus Belgrad, Prag und Kiew im Einvernehmen mit dem RSHA bedeutende Akten zugewiesen erhielt*. NA, Německé státní ministerstvo, 110-10/64, s. 177–178, Beyerova zpráva z března 1943.

ci Heydrichovy nadace bude vybudován Archiv východoevropských duchovních dějin.⁷⁵⁴ Archiv nenahradil původní ústav (seminář), který existoval nadále jako součást univerzity, nýbrž vznikl jako na něm formálně nezávislá součást Heydrichovy nadace.⁷⁵⁵ Nebylo to neobvyklé. Stejně byly kombinovány Beyerovy instituce, nadační Ústav nauky o evropských národech i univerzitní Ústav národní a národnostní nauky.⁷⁵⁶ Obě Winterovy instituce byly až do podzimu 1944 umístěny ve společných prostorách v prvním patře bývalého jugoslávského velvyslanectví v Mostní ulici. Větší část patra pak zabíral Beyerův ústav (či ústavy) a jeho kancelář pověřence slovanských vědeckých zařízení v Praze. Když bylo německým státním mistrem Frankem rozhodnuto uvolnit budovu chorvatského vyslanectví, byl Winter přestěhován na Velkopřevorské náměstí do budovy bývalého francouzského velvyslanectví, kde již zůstal až do konce války.⁷⁵⁷

Politicky výjimečně důležité úkoly

Winter pracoval na „politicky výjimečně důležitých úkolech pro berlínské a pražské služebny“, jak rektor Buntru jako představitel nejvyššího vedení nadace hlásil v srpnu 1944,⁷⁵⁸ a proto nebyl jeho „ústav“ nijak postižen omezeními v souvislosti s vedením totální války. Jaké to byly úkoly, lze zjistit na základě několika odevzdávaných zpráv o činnosti nadace. Jejich bližší identifikace je však obtížná a někdy je nutno si vystačit jen s intuitivním odhadem.

754 Tamtéž.

755 Ve většině materiálů je ústav nebo archiv rozlišován nejasně a ještě koncem roku 1944 se hovoří častěji o *Institut*. Teprve z opisu důvěrné zprávy, vypracované na Beyerův popud jeho sekretářkou Dr. Blümelovou pro ministerského radu Fischera dne 3. 4. 1944, popisující situaci v budově Mostní 15, to vyplývá zcela nepochybně. NA, ÚŘP, 114-138/10.

756 Tamtéž.

757 Budova bývalého jugoslávského velvyslanectví byla také sídlem Zvláštního pověřence pro slovanská vědecká zařízení, částečně vedení Heydrichovy nadace a Beyerova ústavu, zároveň ovšem byla ve 2. patře obývána chorvatským vyslancem. Spory mezi nadací a chorvatským vyslancem o to, kdo bude užívat celou budovu, vyvrcholily v létě roku 1944, kdy bylo rozhodnuto K. H. Frankem, že nadace budovu opustí. Vystěhování mělo proběhnout do 1. 9. 1944, kromě Beyerova ústavu se všechno ostatní stěhovalo do budovy bývalého francouzského velvyslanectví, kde již část Heydrichovy nadace (např. Hippíův ústav) sídlila. Pro Beyerův ústav se sídlo hledalo, nakonec pro něj bylo vyhlédnuto 5 místností v 1. patře Nostického paláce, které mělo uvolnit ministerstvo školství. Viz zvláště NA, ÚŘP, 114-138/10, Heckel Giesovi 31. 7. 1944 (opis). Opis byl určený von Luckwaldovi, zástupci Zahraničního úřadu u Německého státního ministerstva pro Čechy a Moravu. Dopisy, které Winter dostal na podzim 1944 z Publikationsstelle Bautzen, byly adresovány nadále na Mostní 15 (BArch Berlin, R 153, sg. 1007), ale dopis Winterovy asistentky Helene Fachtet, provdané Armsen, byly již označeny adresou Velkopřevorské náměstí 2. AUK, Filozofická fakulta Německé univerzity, Nachwuchsfragen, Fachtet děkanátu z 16. 12. 1944.

758 NA, Státní tajemník u říšského protektora, 109-4/1522, Buntru K. H. Frankovi 2. 8. 1944.

„... ve službě národu a vědě“?

Beyerovo zdůvodnění ke zřízení „archivu“, které soudě podle argumentace bylo formulováno společně s Winterem, ukazuje, co bylo hlavní výzkumnou náplní instituce. Argumentace zdůrazňovala „mnohokrát zmiňovanou nutnost vytvořit německé sběrné a výzkumné místo pro pravoslavné a unionistické církve východu a jihovýchodu, nevycházející z církevních, nýbrž z politických předpokladů“. Aktualnost výzkumu vatikánské církevní politiky vůči východní Evropě byla zdůvodněna „pokračující katolizac[i] fašismu [, která] dala opět silný podnět a docela určitý směr jak papežskému Pont.[ificiu] Institutum Orientalium Studiorum⁷⁵⁹, tak světškému východnímu ústavu v Římě“. Význam argumentace není úplně zřetelný. Vzhledem k tomu, že instituce byla povolena, byla argumentace špičkami režimu akceptována. Konkrétně měl Archiv východoevropských duchovných dějin osvětlovat „politicky rozhodující problémy uvnitř ortodoxních a unionistických církví“. Měla být za prvé věnována pozornost politice římské kurie vůči východoevropským zemím a za druhé výzkumu pravoslaví v jeho významu duchovního základu východních společností (v Rusku, na Ukrajině, v Gruzii a na Balkáně) a také jako významného nositele panslavistické ideje.⁷⁶⁰ Winter sám si zřejmě od zřízení ústavu především sliboval, že se bude moci věnovat studiu otázky, proč ztroskotala církevní unie.⁷⁶¹

V prvních zprávách o publikační činnosti uváděl Winter vedle drobnějších publikovaných článků vždy svou velikou analýzu josefinismu jako reformního katolicismu⁷⁶² či již zmiňovanou knihu o Ukrajině.⁷⁶³ Winter nechal své asistenty vyhotovit překlady obou prací.⁷⁶⁴ Kniha o rakouské době reformy katolického osvícenství k výstupům výsledku činnosti Heydrichovy nadace patřila již z toho důvodu, že byla zařazena jako první svazek ediční řady *Prager Studien und Dokumente zur Geistes- und Gesinnungsgeschichte Ostmitteleuropas*, kterou nadace začala

759 Pontificium Institutum Orientalium Studiorum, česky Papežský orientální ústav existuje od roku 1917 jako katolická vysoká škola v Římě, která se orientuje na studium východního křesťanství ve východní Evropě, na Blízkém Východě a severní Africe v mnoha jeho formách, včetně formy byzantsko-ortodoxní.

760 NA, Německé státní ministerstvo, 110-10-64, Beyerova zpráva z března 1943.

761 NA, Státní tajemník u říšského protektora, k. 39, i. č. 791, sg. 109-4/542, nedatovaná zpráva E. Wintera o stavu dosavadního jednání o ústavu, zasláná jako příloha ke Giesovu dopisu z 16. 7. 1941.

762 WINTER, Eduard: *Der Josefismus und seine Geschichte. Beiträge zur Geistesgeschichte Österreichs 1740–1848*. Brünn, München, Wien 1943.

763 NA, Státní tajemník u říšského protektora, 109-4/1522, Beyerova zpráva o činnosti institucionálních ředitelů nadace a její přednáškové činnosti z 22. 2. 1944.

764 Do češtiny přeložil dějiny josefinismu Vladimír Soják (kniha vyšla v roce 1945), v 50. a šedesátých letech významný představitel historicko-politologické vědy ve zcela režimním, komunistickém duchu. Knihu o Ukrajině přeložil do ukrajinštiny jistý Ing. Hrabyna, bývalý učitel ukrajinštiny, kterého Winter také po válce uvedl jako svého asistenta (kniha vyšla již v roce 1944). ABBAW, Pozůstalost E. Wintera, W 183, *Meine Zusammenarbeit mit dem vergangenen Regime 1938–1945*.

vydávat.⁷⁶⁵ Konceptně byly nicméně obě práce hotovy již před započítím činnosti nadace a jen málo vypovídají o tom, čím se Winter zabýval v Heydrichově nadaci. O tom více prozrazuje poměrně podrobná zpráva o činnosti nadace za první rok existence z června 1944. Winter v ní uvedl, že se společně se svými asistenty koncentroval hlavně na témata z ruských a českých dějin.⁷⁶⁶ Byly to práce o ruském impériu (*Imperium rassicum*), o jeho vztahu k německé říši a také analýza dějinných sil, které v novověkých dějinách přispívaly ke vzniku ruského státu, nebo naopak působily proti jeho soudržnosti. Tím druhým výzkumem se zabývala jeho asistentka Helene Fachtet.⁷⁶⁷ Kromě toho se Winter věnoval práci na dějinách autokefální ortodoxní církve na Ukrajině a srovnávacímu studiu o Rusku a Moskvě „v boji o východní Evropu“, což souviselo s jeho tázáním po podstatě neúspěchu církevní unie. Další okruh témat souvisel s českými náboženskými a národními dějinami (vztah Čechů k náboženství a k religiozitě, feudalismus a klerikalismus v Čechách ve 2. polovině 19. století). Nic bližšího o těchto studiích není zmíněno a ani žádná práce nebyla nakonec publikována, takže jejich význam z hlediska práce nadace lze posoudit pouze v rovině domněnek. Mohly snad být pokračováním prorežimních prací z revue Böhmen und Mähren o představitelích údajného velkoněmeckého smýšlení z Čech a snad mohly také vzdáleně zapadat do témat výzkumu, která v počátku nadace Beyer s velitelem pražské centrály SD navrhoval jako okruhy zaměření Heydrichovy nadace.⁷⁶⁸

Mohli bychom sem zařadit snad jen výsledek pokračujícího bádání o Bernardu Bolzanovi. V roce 1944 vydal Winter ve spolupráci se svými nadačními asistenty dokumenty Bolzanova procesu.⁷⁶⁹ Druhá, pro autora podstatnější část edice se věnovala církevněhistorickému pozadí procesu a Winter ji publikoval jako zvláště důležitou pro porozumění myšlenkovému vývoji v Čechách, neboť podle jeho názoru znázorňovala [*den*] *Abwehrkampf des theologischen Rationalismus gegen Kurie*

765 Do redakční rady ediční řady patřil vedle Wintera samozřejmě i Beyer, dále vatislavský teolog, historik a specialista na Ukrajinu Hans Koch, mnichovský historik, ředitel tamějšího ústavu pro jihovýchodní Evropu a člen SS Fritz Valjavec a poznaňský specialista na kavkazskou problematiku a zároveň úředník Rosenbergova ministerstva pro obsazená východní území Gerhard von Mende. Jako druhý svazek vyšel v samém závěru války v této edici také soubor článků o problematice nacionální a rasové asimilace BEYER, Hans Joachim: *Umvolkung. Studien zur Frage der Assimilation und Amalgamation in Ostmitteleuropa und Übersee*. Brünn, München, Wien 1945.

766 NA, ÚŘP, 110-4/555, s. 12, zpráva o činnosti nadace za období od 1. 6. 1943 do 31. 5. 1944.

767 Tomu se věnovala jeho asistentka Helene Fachtet, provdaná Armsen, která v březnu 1945 obhájila na pražské univerzitě práci *Die treibenden Kräfte der Aufstandsbewegungen im Imperium rassicum von Rasin bis Pugatschev*. AUK, NU, Dissertationen, sg. 5/79. Viz také KONRÁD: *Geisteswissenschaften*, s. 234–235.

768 NA, Státní tajemník u říšského protektora, 109-4/1522, Volkswissenschaftlicher Themenkreis Böhmen und Mähren. O nich stručně viz níže.

769 WINTER, Eduard: *Der Bolzanoprozess. Dokumente zur Geschichte der Prager Karlsuniversität im Vormärz*. Brünn, München, Wien 1944. Edice vyšla jako 4. svazek ediční řady *Prager Studien und Dokumente zur Geistesgeschichte- und Gesinnungsgeschichte Ostmitteleuropas*. Podle předmluvy se na textu podílela Helene Fachtet, provdaná Armsen, a Vladimír Soják. Korekturu četl Rudolf Schreiber.

„... ve službě národu a vědě“?

und restaurative Theologie.⁷⁷⁰ Tím se však asi těžko mohl ve zprávě pro nadřízené vykazovat a tak byla publikace vydána jako příspěvek k přípravě velkých univerzitních dějin, chystaných k velkému univerzitnímu jubileu v roce 1948. Přesně toto naznačoval podtitul a úvod k výše zmíněné edici. Edice proto obsahovala v první části dokumenty Bolzanovy univerzitní kariéry.

Univerzitní jubileum a s ním spojená příprava univerzitních dějin tak významně přispívala k legitimizaci nezbytnosti dalšího působení Winterova týmu v Heydrichově nadaci. Také český asistent Vladimír Soják se intenzivně věnoval tématům z dějin univerzity. Necelý rok po válce předložil na české Karlově univerzitě jako svou doktorskou práci studii o univerzitní reformě v roce 1710 a úspěšně ji obhájil.⁷⁷¹

Kromě prací, které Winter projektoval sám a které souvisely s prvotním zaměřením jeho instituce, ukazuje zpráva také, jak byl jeho výzkum propojen s obecným zaměřením nadace. Když Beyer v březnu 1944 představoval Heydrichovu nadaci na velké pražské konferenci všech významných „národovědeckých“ (*volkswissenschaftlich*) ústavů, patřících do sítě institucí pod kontrolou říšského vůdce SS Heinricha Himmlera, hovořil o Winterovi jako o člověku, jehož vědecké zaměření se koncentruje za prvé na dějiny Ukrajiny a dějiny tamějšího myšlení a za druhé na otázky „přenárodnování“ (*Umvolkung*).⁷⁷² Ve zmíněné zprávě Winter ovšem uvedl jen jednu práci, kterou lze zařadit do souvislosti s přípravou podkladů pro germanizační politiku okupačního režimu. Šlo o studium národnostních poměrů v Čechách v 17. století a především na univerzitě.⁷⁷³ Bylo to tedy znovu téma, kte-

770 Tamtéž, s. 7.

771 AUK, disertace na Karlově univerzitě, č. 2179, SOJÁK, Vladimír: Příspěvek k dějinám pražské univerzity na počátku XVIII. století. Praha 1946, posuzovatelé V. Chaloupecký a O. Odložilík. O Vladimíru Sojákovi podal na dotaz KSC, mezinárodního oddělení, v roce 1963 svědectví tehdejší akademik a za války referent památkového oddělení protektorátního ministerstva školství a český ředitel protektorátního Historického ústavu, František Roubík: „Pokud se týče s. Vladimíra Sojaka, byl asi v r. 1941 přijat do [Historického] ústavu jako pomocná vědecká síla. [...] Pokud jsem měl při své ambulantní funkci [ředitele] příležitost přijít do osobního styku se s. Sojákem, mohu prohlásit, že nebylo nejmenší příčiny k jakékoli pochybnosti o jeho charakteru a národní spolehlivosti. Proto jsme také mohli s dobrým svědomím vyhovět r. 1942 žádosti prof. Dr. Ed. Wintera o uvolnění s. Sojaka přímo do Reinhard-Heydrich-Stiftungu, jehož organizační součástí byl ostatně tehdy i Státní historický ústav. [...] Po odchodu s. Sojaka do ústavu ztratil jsem jej z dohledu a nemohu proto odpovědně prohlásit, jak se v novém působišti uplatňoval. Pokud jsem jej však znal z doby jeho působení v Historickém ústavu, nepochybuji osobně, že ani v novém působišti nezavdal příčiny k pochybnosti o své národní spolehlivosti.“ AAV ČR, Pozůstalost F. Roubíka, i. č. 1000, k. 14, Roubík na ÚV KSC – mezinárodní oddělení z 23. 3. 1963.

772 BArch Berlin, R 153, sg. 1283, Papritzova zpráva o konferenci nazvané *Die volkswissenschaftliche und Landeskundliche Arbeitstagung in Prag* (9.–10. 3. 1944). Papritz si zapsal Winterova témata v obráceném gardu, a zvláště si podtrhl specializaci na dějiny Ukrajiny. K pražskému zasedání, na němž mělo dojít k metodickému sjednocení všech institucí východního a zahraničního bádání pod Himmlerovou kontrolou, viz FAHLBUSCH: Wissenschaft im Dienst, s. 763–766.

773 Viz WINTER, Eduard: Unbekannte Quellen zur Erforschung der nationalen Verhältnisse in Böhmen und Mähren im 17. Jahrhundert. Deutsche Volksforschung in Böhmen und Mähren 3, 1944, s. 5–11.

ré bylo možno přiřadit nejen k „národněvědeckému“ (*volkswissenschaftlich*) výzkumu etnických poměrů v českých zemích, ale opět také k výzkumu dějin univerzity.

Poslední část Winterem uvedených prací souvisela s jeho zapojením do přípravy souborných prací, připravovaných jako velká kolektivní díla Nadace Reinharda Heydricha.

Kolektivní projekty Nadace Reinharda Heydricha

Hlavní úkoly, kterými se Nadace Reinharda Heydricha jako celek zabývala koncem války, se podstatně odlišovaly od původně stanovených úkolů. Činnost nadace a v jejím rámci především Beyerova a Hippiova ústavu se s obratem ve válce v roce 1943 zaměřila na antibolševickou propagandu a Sovětský svaz.⁷⁷⁴ Snad vůbec úplně poslední publikací připravenou v Heydrichově nadaci byl v dubnu roku 1945 český překlad knihy z pera bývalého profesora na univerzitě v Charkově Alexandra Filipova. Studie zkoumala údajně úzký, vrozený vztah mezi národní povahou a bolševismem a Hippius k ní napsal předmluvu a knihu podle sdělení z tiráže také zpracoval.⁷⁷⁵ Antibolševická zkoumání získala na významu natolik, že jim byla dána přednost před koncem roku 1944 pozastavenými výzkumy rasově biologického charakteru.⁷⁷⁶ V Praze se také ve dnech 31. října 1944 – 2. listopadu 1944 konala v Německém domě konference „východoevropských“ expertů z oblasti národovědy, historie a filozofie. Tématem konference byl marxismus a komunistická ideologie. Musela to být jedna z posledních konferencí institucí „východního bádání“ ve válce.⁷⁷⁷ Heydrichova nadace se nepodílela na organizaci konference, ale její vedení přesto zřejmě nařídilo členům nadace povinnou účast.⁷⁷⁸ Jednání bylo rozdělené podle oborů. První den se na malých interních poradách sešli historikové, druhý den ekonomové a národovědci a třetí den filozofové. Winter byl na poradě skupiny čtyř filozofů společně s věhlasným ontologem Nicolaiem Hartmannem, filozofem dějin Rickertovy školy Theodorem Haeringem a hamburským filozofem Hermannem Noackem. Prahu jinak na interních poradách zastupoval mezi

774 WIEDEMANN: Die Reinhard-Heydrich-Stiftung, s. 81–84.

775 FILIPOV, Aleksandr Pavlovič: Národní povaha Rusů a bolševismus. Praha 1945. Originální text vyšel jako *Russentum und Bolschewismus. Eine völkpsychologische Studie über die breiten Schichten des russischen Volkes*, Stuttgart, Prag, Berlin 1945.

776 WIEDEMANN: Die Reinhard-Heydrich-Stiftung, s. 84.

777 Konferenci pořádala z pověření říšského vedoucího A. Rosenberga a ve shodě s Německým státním ministerstvem instituce s názvem *Arbeitsgemeinschaft zur Erforschung des Bolschewismus als Weltgefahr*. Není úplně zřejmé, jestli měla nějakou institucionální vazbu na Heydrichovu nadaci. VOIGT, Gerd: Rußland in der deutschen Geschichtsschreibung 1843–1945. Berlin 1994, s. 290–291; FAHLBUSCH: Wissenschaft im Dienst, s. 766.

778 AAV ČR, Osobní fond W. Weizsäckera, k. 6, i. č. 121, Hippius Weizsäckerovi 25. 10. 1944. Hippius informuje o tom, že se konference v Praze koná a že Heydrichova nadace byla přizvána.

„... ve službě národu a vědě“?

historiky archivář bývalého československého ministerstva zahraničí Rudolf Urban a mezi ekonomy a národovědci profesor Theodor Oberländer.⁷⁷⁹ Před všemi účastníky konference pak vystoupili Hippus, který rozvedl názory z Filipovovy knihy o „pšyché ruského národu a bolševismu“, a Josef Pfitzner, který hovořil o „sovětském patriotismu“.⁷⁸⁰ Pokud lze důvěřovat Winterovým opisům z deníků pro autobiografii, požadoval po něm Hippus, aby přednášel o bolševismu a náboženství. Winter nakonec s přednáškou nevystoupil, avšak připravoval si ji a během přípravy si údajně překvapeně uvědomil, jak imponující je ostrost „antiřímské“ argumentace mnoha sovětských historiků.⁷⁸¹

Původní úkoly Heydrichovy nadace ovšem byly zcela odlišné od účasti na protibolševické kampani.⁷⁸² Souvisely s všestranným prozkoumáním českého národa. Znalostí mělo být politicky využito pro přípravu podkladů k fyzické i myšlenkové germanizace českého obyvatelstva. Několikrát již historikové upozornili⁷⁸³ na zajímavý dokument zachycující Beyerovu představu ze srpna 1942 o „politicky naléhavých vědeckých tématech o Čechách a Moravě“. Jejich cílem mělo být „duchovní a myšlenkové včlenění slovanského obyvatelstva Čech a Moravy, obzvláště mládeže, do Říše“.⁷⁸⁴ Mimo jiné mělo jít o nalezení historických argumentů k podložení tzv. říšské myšlenky. Dokument měl formu podrobného několikastránkového elaborátu s návrhy sedmi významnějších témat pro kolektivní výzkum a čtrnáct menších, samostatně zpracovávaných témat. Velká témata, která měla být zpracovávána kolektivně, byla definována následovně: 1. „Význam židovství v německo-českém vztahu v Čechách a na Moravě od osvícenství“; 2.–3. Národně-rasový (*völkisch*) vývoj němečtví vnitřních Čech (*Innerböhmens*) a Moravy od třicetileté války⁷⁸⁵; 4. Historický vývoj myšlení vztahu Čech a Moravy se sledováním „myšlenkových“ odlišností mezi „silně germanizovaným češtvím v Čechách a více samostatným [,] slovansky mluvícím moravanstvím“; 5. Sudetoněmci jako budovatelské síly v českých dějinách od časů osvícenství; 6. Rozvoj a vliv německé techniky a průmyslu v Čechách a na Moravě, 7. Německo-čeští mišenci.⁷⁸⁶ Velitel pražské SD Jacobi ohodnotil příznivě širší velká

779 VOIGT: Rußland in der deutschen Geschichtsschreibung, s. 291.

780 Tamtéž.

781 *Ich bin die russische Literatur durchgegangen: eine solche wissende und folgerichtige Rombekämpfung habe ich noch nicht gefunden. Die wissen etwas. Das zeigte schon die Herausgabe der Berichte Isvolskaja durch Adamov.* ABBAW, Pozůstalost E. Wintera, W 183, rukopis autobiografie, s. 264.

782 Nelze nalézt publikace Winterovy instituce, které by patřily do rámce této kampaně.

783 Nejpodrobněji SPOV. WIEDEMANN: Die Reinhard-Heydrich-Stiftung, s. 74–76; FREMUND: Heydrichova nadace, s. 23. Také MÍŠKOVÁ: Německá (Karlova) univerzita, s. 134.

784 NA, Státní tajemník u říšského protektora, k. 95, i. č. 1767, sg. 109-4/1522, Volkswissenschaftlicher Themenkreis Böhmen und Mähren.

785 Téma bylo rozděleno podle zemského členění do dvou „kolektivních prací“.

786 Témata menšího výzkumu: 1. Zápas liberálního a konzervativního češtví před 1. světovou válkou a během ní; 2. Přátelský postoj českých kolonistů k Němcům v Chorvatsku a Slavonii před 1. světovou válkou a během ní; 3. Antipolský postoj ruských Čechů před světovou válkou a během ní; 4. Rodina

témata, odmítl současně většinu menších témat s tím, že „jejich probádání není v německém zájmu“.⁷⁸⁷ Srovnání s publikačními výstupy a výzkumnými zprávami, kterými nadace vykazovala činnost, však odsuzuje elaborát do pozice prvních nápadů a nenaplněných plánů.⁷⁸⁸ Dokument ovšem jasně naznačuje, co vedení Heydrichovy nadace na počátku očekávalo od Wintera, který byl označen společně s Beyerem, Zatschekem a lingvistou Eugenem Ripplem jako ten, kdo by měl témata zpracovávat. Z toho, co již o Winterově činnosti v rámci nadace víme, však nelze získat dojem, že do něj vkládaná očekávání opravdu naplňoval.⁷⁸⁹

Čím se však Nadace Reinharda Heydricha jako celek po svém vzniku skutečně zabývala? Vedle prací zpracovávaných jednotlivými ústavy se zaměřila na tři velké výstupy sborníkového charakteru, na němž se měli podílet vedle kmenových pracovníků nadace také uznávaní odborníci působící mimo Heydrichovu nadaci, a dokonce i mimo území protektorátu. Dlouhodobě se připravovaly dvě jednosvazkové studie o Česích jako národu a o Ukrajincích jako národu. O druhé víme, že měla být hotova do konce roku 1944.⁷⁹⁰ Text o Česích podle jedné poznámky Jana Tesaře ze šedesátých let byl zřejmě v nějaké podobě pod vedením Beyera a Hippia opravdu dokončen.⁷⁹¹ Od července 1943 se velmi intenzivně připravovalo také vydání dvou svazků pojednání o panslavismu. Domnívám se, že tyto sborníkové

Wurmů z Klobouk u Brna jako národněpolitická buditelka moravských Slováků; 5. Lékař Dr. Leopold Fritz jako první čechizátor Jihlavy; 6. Lékař Em. Hainzl a právník R. Rössel jako čechizátoři Moravského Krumlova; 7. Jihlavští poslanci moravského zemského sněmu v roce 1848; 8. Kuno Kunz, rytíř z Lachnitu a Dr. Friedrich Hoppe jako první čechizátoři Brna; 9. Leopold Hansmann (1824–1864) jako první objevitel Hanáků a autor jejich prvního uměleckého ztvárnění; 10. Chodové v českém bádání a ve vnímání veřejnosti; 11. Německé hlásné trouby (tisk) české vůdcovské vrstvy; 12. Vytlačení švabachu a umělé vytvoření české abecedy v 19. století; 13. Antiněmecká jazyková emancipace a české lidové vrstvy v 19. a 20. století; 14. Západ, východ a český národní charakter. Jacobi upozornil Beyera např. na bod 3 jako na nesouvisející s německými zájmy.

787 NA, Státní tajemník u říšského protektora, k. 95, i. č. 1767, sg. 109-4/1522, dopis Jacobiho státnímu sekretáři Frankovi z 24. 8. 1942 ve věci *Tschechenkundliche Forschung im Rahmen der „Reinhard-Heydrich-Stiftung“*.

788 První pokus o podrobnější analýzu tohoto jsem provedl v rámci disertační práce z roku 2008, do předložené biografické studie se však nehodila a převzata nebyla. Souhrně lze říci, že velké množství prací, která spadala do naznačených témat, vykonali asi Beyerovi asistenti, především zřejmě O. Feyl. Viz jeho příspěvky pro časopis *Deutsche Volksforschung in Böhmen und Mähren* v letech 1943 a 1944.

789 Nelze zapomenout na to, že Winter ve svých textech pro Böhmen und Mähren neustále poukazyval na budovatelský vliv sudetských Němců v českých dějinách, ale to bylo obecně běžným prvkem nacistického okupačního narativu českých dějin. Žádná zvláštní studie z Winterova pera se ale doposud nenašla. Jediným výstupem, kde Winter vycházel vstříc výše uvedenému požadavku po „národnědeckém“ zkoumání v 17. a 18. století, byla malá, výše již zmíněná studie z *Deutsche Volksforschung in Böhmen und Mähren*, v níž Winter ke zkoumání národnostního složení obyvatelstva analyzoval některé církevní prameny. Viz WINTER: *Unbekannte Quellen*.

790 NA, Německé státní ministerstvo, 110-4/555, zpráva o činnosti nadace za období od 1. 6. 1943 do 31. 5. 1944.

791 TESAŘ, Jan: Poznámky k okupačnímu režimu v tzv. „protektorátě“ (II. část). *Historie a vojenství* 13, 1964, s. 344. Tesař uvedl jako pramen signaturu z fondu Německého státního ministerstva, avšak pod

„... ve službě národu a vědě“?

práce, a zvláště panslavismus, které dosud byly v historických publikacích o Heydrichově nadaci zmiňovány spíše jen na okraji, byly ve skutečnosti velmi důležitou částí úkolů, výrazně přispívajících k ospravedlnění existence Heydrichovy nadace a jejích rostoucích výdajů.

Spis proti panslavismu

O důležitosti těchto společných prací svědčí poznámka k úplně první zprávě o činnosti Heydrichovy nadace z 8. listopadu 1943, v níž Beyer oznámil vedoucímu úřadu Německého státního ministerstva Giesovi, že veškeré vědecké síly se nyní věnují přípravě sborníku o panslavismu a o Čechách, a že tudíž nelze v blízké budoucnosti očekávat publikace jiných témat.⁷⁹² To by mohl zároveň být pravděpodobný důvod, proč nebyl realizován zmiňovaný návrh témat s údajně naléhavým českým bádáním. Od přelomu let 1942/1943 byl panslavismus zařazen mezi hlavní úkoly nadace. Během berlínského jednání profesora Beyera s ministerským radou Delbrückem z Říšského ministerstva financí v lednu 1943, které se týkalo nejasného financování nadace, Beyer vyložil důvod existence Heydrichovy nadace jako národněpolitické instituce tím, že se zabývá za prvé totálním prozkoumáním češství z rasového, psychologického, národohospodářského a historického hlediska a za druhé studiem a vylíčením dějin panslavismu, zvláště českých vztahů k panslavismu.⁷⁹³

V německém prostředí byly české země vnímány jako duchovní centrum panslavistického hnutí. Praha se zdála být proto nejvhodnějším místem pro panslavistická bádání. Například, když v roce 1940 Alfred Rosenberg plánoval zřídit v Praze pobočku své Vysoké školy NSDAP (*Hohe Schule der NSDAP*) jako Ústav východního bádání, měla mít dva hlavní úkoly: studium dějin národů na evropském východě a studium panslavistických hnutí v 19. století se zvláštním zřetelem k „českým vůdcovským elementům“.⁷⁹⁴ Přestože Rosenberg neuspěl, panslavistická studia nadále přitahovala nacionálněsocialistické politické elity. Jan Tesař upozornil na okolnost, že politická propaganda říšského protektora, a zvláště K. H. Franka, přibližně od Heydrichova příjezdu do Prahy stavěla hned za anti-benešovstvím a s ním spojeným anti-demokratismem a anti-parlamentarismem právě na velmi důmysl-

uvedenou signaturou, ani na různých podobných číslech se žádný rukopis o Čechách (ani jiný rukopis z produkce Nadace Reinharda Heydricha) nenachází.

792 NA, Německé státní ministerstvo, 110-4/555, Beyer Giesovi 8. 11. 1943 s přílohou o činnosti nadace.

793 Zpráva o Beyerově jednání s ministerským radou Dr. Delbrückem z 27. 1. 1943. NA, ÚŘP 211, k. 120, sg. 3117.

794 Dokument Rosenbergova návrhu pro Hohe Schule – Außenstelle Prag: Institut für Ostforschung z 6. 11. 1940 zveřejnil POLIAKOV, Léon: *Das Dritte Reich und seine Denker*. Berlin 1959, s. 177.

ně prosazovaném anti-panslavismu.⁷⁹⁵ Frank cítil, že panslavismus je v současné době jen jiná forma komunistického pronikání do střední Evropy,⁷⁹⁶ a byl v tomto názoru utvrzován z různých stran. Koncem května 1942 se mu například dostal do rukou dopis nám již známého Eugena Lemberga, dřívějšího docenta Německé Karlovy univerzity, který v té době jako poručík wehrmachtu bojoval na východní frontě. Dopis určený pro jistou slovanskou komisi (zřejmě se jednalo o liberecký Sudetoněmecký ústav) dostalo do rukou vedení NSDAP v Sudetské župě, odkud byl obratem zaslán K. H. Frankovi, protože prý jej měl velmi zajímat. Lemberg v jeho první části hovořil o proměnách sovětské propagandy, která už prý dávno neoslovuje dělnickou třídu, nýbrž obrací se na slovanské národy a burcuje k boji proti hitlerismu.⁷⁹⁷

Beyer vedl od přelomu let 1942/1943 s Friedrichem Heissem, šéfem nakladatelství Volk und Reich, a v samotné Heydrichově nadaci řadu rozhovorů o velkém projektu, který měl přinést podrobné zpracování panslavistického fenoménu.⁷⁹⁸ Bezprostřední podnět k probádání tématu dal vyslanec Schmidt z říšského Zahraničního úřadu během jednoho setkání se státním sekretářem K. H. Frankem.⁷⁹⁹ V červenci 1943 byl koncept projektu hotový, rozvržen byl do dvou svazků přibližně o 450–500 stranách a texty měly být vypracovány tak, aby byly vhodné ke zveřejnění. Nemělo tedy jít o texty pouze pro „služební potřebu“, ale ani neměly být politickou propagandou; vznikat měly přísně vědecké texty. Autoři se od propagandy důrazně distancovali a propagandistické využití bylo přenecháno úřadům, které by o to projevil zájem.⁸⁰⁰

A přece byl projekt v Berlíně přijímán s nedůvěrou. Na přání vyslance v Zahraničním úřadě a současně jednoho z nejvyšších vedoucích v RSHA Oberführera SS, profesora Franze A. Sixe, byla 9. listopadu 1943 smluvena schůzka profesora Beyera s představiteli kulturního oddělení Zahraničního úřadu, na níž Beyer celý projekt musel obhájit. Zvláště byla vznesena námitka, že by nové německé

795 TESAR: Poznámky, s. 342.

796 V tomto duchu např. Frank hovořil 19. 1. 1942 před novou českou vládou: [...] *und – im Mäntelchen eines sogenannten Panslawismus – die bolschewistischen Mächte* [...]. Citováno podle článku *Geschichtlich bedeutsamer Richtungswechsel*, Böhmen und Mähren 2, 1942, s. 76.

797 Opis dopisu Dr. Lemberga z 1. 5. 1942. NA, Státní tajemník u říšského protektora, 109-4/244, s. 16. Dopis byl sepsán na základě nálezu letáku obsahujícího manifest z 2. všeslovanského sjezdu, konaného v Moskvě 4. a 5. dubna 1942.

798 Opis dopisu z 8. 7. 1943 z III. referátu pražské bezpečnostní služby určeného do berlínského RSHA, referáty III C a B. NA, Státní tajemník u říšského protektora, 109-4/244.

799 Beyerův dopis z 11. 11. 1943 pražské bezpečnostní službě, na prvním místě Jacobimu. Tamtéž.

800 Tak Beyer označil v dopise z 11. 11. 1943 určeném pro pražskou bezpečnostní službu za hlavní úkol práce *für den deutschen Gebrauch den Panslawismus nach allen Richtungen zu erforschen und darzustellen*. Než vytvořit polemický spis, je *vielmehr beabsichtigt, den deutschen Dienststellen die Gelegenheit zu geben, sich über den Gesamtzusammenhang gründlich zu unterrichten*. Pouze vedlejším účelem této práce může být příprava materiálu pro propagandu. Tamtéž.

zpracování panslavismu a především jeho publikování mohlo vést k oživení všeslovanských myšlenek. Protože cílem německé politiky by mělo být naopak jejich potlačení, bylo by ze strany kulturního oddělení Zahraničního úřadu vítáno spíše takové dílo, v němž by učenci slovanského původu panslavismus sami vystavili zdrcující kritice. Beyer ovšem tvrdošjně setrval na svém přesvědčení a obhájil je s poznámkou, že rukopis bude po dokončení stejně nejprve předán německému státnímu ministrovi pro Čechy a Moravu, který teprve rozhodne, zdali bude kniha určena ke zveřejnění, nebo jen pro služební potřebu.⁸⁰¹

Na přípravě se měli podílet zčásti profesori Německé Karlovy univerzity a zčásti vědci z různých koutů Říše. Narozdíl od přání Zahraničního úřadu dbal Beyer o to, aby autoři byli výhradně německého původu. Tak byl odmítnut návrh přizvat ke spolupráci dříve göttingenského, později poznaňského profesora Maxe Brauna, protože byl ruského původu.⁸⁰² Nakonec si třináct vědců rozdělilo osmnáct témat uvedených v Beyerově koncepci. Vedle Beyera, Feyla, Gesemanna, Schneeweise a Wintera z Heydrichovy nadace se na přípravě textu podíleli z pražského univerzitního prostředí ještě profesori Pfitzner a Wostry, z archivu bývalého československého ministerstva zahraničí R. Urban, z Vratislavi M. Antonowysch a docent E. Birke, z Poznaně profesor K. Bittner, z Berlína V. Harpe a z Mnichova F. Valjavec.⁸⁰³

Projekt byl rozčleněn do úvodu a tří velkých oddílů dále dělených do kapitol. Úvodní poznámky o vztahu mezi jazykem, národem a rasou si vzal na starost Beyer, který také naznačil základní interpretační rámec celého projektu: panslavistické hnutí a jeho ideologii pojal „jako výsledek čistě filologického způsobu uvažování, které překročilo své hranice – oblast jazyka“.⁸⁰⁴ První velký oddíl celkově na 16 až 17 tiskových arších líčil dějiny panslavistického hnutí od středověku do současnosti. V první kapitole měl Wostry sledovat středověké a raněnovověké počátky panslavismu a odmítnout údajné teze českých historiků Kamila Krofty a Miloše Weingarta o dávných zárodcích všeslovanské politiky. Kapitola měla být velmi krátká, protože z německého stanoviska nebyl zájem přiznávat panslavismu příliš velkou historickou hloubku. Druhá kapitola, označovaná jako hlavní, měla být naopak vůbec nejdelší z celého sborníku. Na 12 arších měl Pfitzner, který měl s problematikou panslavismu zkušenosti z nedávných přednášek na univerzitě, vyloužit dějiny panslavismu od roku 1770 do roku 1919. Hlavní instrukcí, které se podle Beyerova konceptu měl Pfitzner držet, bylo pojetí, které říkalo, že panslavis-

801 Tamtéž.

802 NA, Státní tajemník u říšského protektora, 109-4/244, opis Beyerova konceptu.

803 NA, Německé státní ministerstvo, 110-4/555, zpráva o činnosti nadace za období od 1. 6. 1943 do 31. 5. 1944.

804 *Die panslawistische Bewegung und Ideologie als Ergebnis rein philologischer Betrachtungsweise, die ihre Grenzen – den Bereich des Sprachlichen – überschreitet.* NA, Státní tajemník u říšského protektora, 109-4/244, opis Beyerova konceptu.

mus v první linii není ideou, nýbrž spíše pocitem, tedy „více duševní než duchovní skutečností“. Pfitzner, ostatně jako i Wostry a Urban, který zpracovával poslední historickou kapitolu, obdržel ještě jednu důležitou instrukci: nutnost dostatečně zohledňovat „slovanské“ kritiky všeslovanství. Rudolf Urban dostal za úkol popsat panslavismus v letech nedávných, mezi lety 1919 a 1939, přičemž v popředí jeho pojednání měla stát československá politika.

Na druhý oddíl, nesoucí název Nositelé a organizace, bylo vyhrazeno 11 tiskových archů. Původně měl být hlavním autorem oddílu Eduard Winter, který ve dvou kapitolách pojednával o významu křesťanských církví (ortodoxní, římskokatolické a unijní církve) v panslavistickém hnutí, a zároveň měl spolu se Schneewisem připravit kapitoly o českých tělocvičných organizacích Sokolu a Orlu. Z materiálů o činnosti nadace za rok 1944 nicméně vyplývá, že se nakonec na zpracování významu obou národoveckým duchem nesených organizací nepracovalo ve Winterově ústavu, ale pod vedením Beyera a Hippia. Winter se věnoval výhradně církvím.⁸⁰⁵ Politicky nejaktuálnější téma o vztahu panslavismu a marxismu, leninismu a stalinismu bylo svěřeno jistému berlínskému odborníkovi, doktoru Harpemu.

Poslední oddíl měl zachycovat „národovědeckou“ metodou vzájemné kontakty mezi jednotlivými slovanskými národy. Na 29 tiskových arších, které by podle mého názoru asi zaplnily celý druhý svazek, měl vylíčit Beyer vztah Čechů a Poláků a vztah Poláků a Ukrajinců, Antonowysch problematiku kontaktů mezi Rusy a Ukrajinci, Bittner vztah mezi Slováky a Čechy a mezi Poláky a Rusy, vzájemné postoje Srbů a Bulharů měl sledovat Gesemann, přičemž složitý vztah mezi Srby a Chorvaty byl zřejmě nakonec svěřen Fritzi Valjavecovi.⁸⁰⁶ Autoři si měli obzvláště pečlivě všimnout všech třecích ploch mezi jednotlivými národy, tedy „negativních kontaktů“, jak to nazval Beyer. Předposlední kapitola byla věnována panrusismu v zrcadle ostatních slovanských národů, přičemž mělo být zdůrazněno, že vyvolá-

805 NA, Německé státní ministerstvo, 110-4/555, zpráva o činnosti nadace za období od 1. 6. 1943 do 31. 5. 1944.

806 NA, Státní tajemník u říšského protektora, 109-4/244, opis Beyerova konceptu. Na problém srbo-chorvatský byl navržen štýrsko-hradecký profesor Matl, na druhém místě pak s výhradami pražský doc. Borodajkewycz, odmítnut byl prof. Braun. Mezi profesory pracujícími na tématu ještě v roce 1944 se ale žádný z nich nevyskytuje. Místo nich tam je F. Valjavec. Z toho usuzuji, že právě on byl pověřen zpracovat tento úkol. K Valjavci viz SEEWANN, Gerhard: Das Südost-Institut 1930–1960. In: BEER Mathias – SEEWANN, Gerhard (eds.): Südostforschungen im Schatten des Dritten Reiches. Institutionen-Inhalte-Personen, München 2004, s. 49–92; SPANNENBERGER, Norbert: Vom volksdeutschen Nachwuchswissenschaftler zum Protagonisten nationalsozialistischer Südosteuropapolitik. Fritz Valjavec im Spiegel seiner Korrespondenz. In: tamtéž, s. 215–235; GRIMM, Gerhard: Georg Stadtmüller und Fritz Valjavec. Zwischen Anpassung und Selbstbehauptung. In: tamtéž, s. 237–255; ZACH, Krista: Friedrich Valjavec nach seinen privaten tagebuchartigen Aufzeichnungen (1934–1946). In: tamtéž, s. 257–273; HAAR, Ingo: Friedrich Valjavec. Ein Historikerleben zwischen den Wiener Schiedssprüchen und der Dokumentation der Vertreibung. In: SCHERZBERG, Lucia (ed.): Theologie und Vergangenheitsbewältigung. Eine kritische Bestandsaufnahme im interdisziplinären Vergleich. Paderborn 2005, s. 103–119.

„... ve službě národu a vědě“?

val u těchto národů vždy jen obavu a strach z „ruského nebezpečí“. Protože prozatím nebyl nalezen nikdo vhodný, kdo by se tématu mohl věnovat, navrhol Beyer zapojit do práce univerzitní studenty. Celé dílo měla zakončovat kapitola z pera Ernsta Birkeho o panslavismu v anglických a francouzských názorech.⁸⁰⁷

Celý projekt, tak jak jsem ho vylíčil podle Beyerova konceptu, příliš nesvědčí o přísné vědeckosti, kterou se Beyer tolik oháněl při jednáních v Berlíně. Je zřejmé, že hlavním cílem sborníku bylo razantně popřít jakoukoliv věrohodnost všeslovanské ideje (slavismu) a představit ji jako holou iluzi a pouhý „duševní pocit“. Tím měl být „vědecky“ diskreditován i panslavismus jako politická stránka slavismu.⁸⁰⁸ A to byl záměr nepochybně politicko-propagandistický. Korespondence Eduarda Wintera ovšem naznačuje, že mnozí autoři projektu sdíleli hluboké přesvědčení o neopodstatněnosti pojmu Slovan, jehož podobu ovlivnil jeho původ v romantismu.⁸⁰⁹

Na přípravě projektu se pracovalo po celý čas existence Heydrichovy nadace až do konce války. Prvními zřetelnými výsledky byly přednášky Wilhelma Wostryho a Josefa Pfitznera, pořádané Heydrichovou nadací v prosinci 1943 v rámci přednášek pro interní okruh speciálně pozvaných hostů z vědeckého a politického života.⁸¹⁰ V červenci 1944 se svému období věnoval ve veřejné přednášce v Liberci i Rudolf Urban.⁸¹¹ Winter zveřejnil malou část svých výzkumů z vídeňských archivů v přednášce 6. července 1944 před shromážděním Německé akademie věd v Praze, přijaté údajně s velkým ohlasem. Text přednášky byl publikován jako 17. svazek pojednání filozoficko-historické třídy Německé akademie věd a paradoxně je nakonec jediným známým zveřejněným dokladem velkého projektu

807 Tamtéž.

808 V tomto duchu se nesla i obecná úvaha, jež stála za koncepcí antipanslavistického výzkumu. Autorem dochovaného strojopisného alabrátu v rozsahu 31 stran byl patrně W. Wostry. Text je v podstatě doplněnou a rozšířenou verzí Wostryho níže uvedených přednášek. NA, Německé státní ministerstvo, 110-4/30, strojopisný elaborát Vom Panslavismus (Bemerkungen, von Böhmen aus gesehen).

809 Jistý Dr. Justus Streller z Lipska (snad tentýž člověk, který se po válce zabýval filozofií existencialismu a překládal Sartra do němčiny) upomíná Wintera na rozhovor, který s ním vedl 26. ledna 1945: *Es folgte eine ungemein interessante Unterhaltung über das Sprechen und Denken. Sie gingen davon aus, dass dem Begriff 'Slave' eine historische Wirklichkeit nicht entspreche, dass er vielmehr ein Ergebnis romantischen Denkens sei. Die Geburt dieses Begriffes sei für die germanischen Völker, insbesondere für die Deutschen, höchst abträglich gewesen und auch ich könne doch kein Interesse daran haben, dass mit Hilfe meiner Arbeit dieser Unbegriff neu belebt und mit neuem Gehalt versehen werde. Es gebe Grossrussen, Weissrussen, Bulgaren, Serben usw., aber keine Slawen. Die Wesensunterschiede zwischen den sogenannten slawischen Völkern seien so erheblich, dass der Name „Slave“ nicht nur ungerechtfertigt sei, sondern eine wahrheitswidrige Verallgemeinerung enthalte.* Archiv hl. města Prahy, Pozůstalost E. Wintera, k. 1, i. č. 21, neúplný dopis z 10. 2. 1945 (Lipsko).

810 Wostry přednášel o raných formách panslavismu, Pfitzner obecně o panslavismu. Viz např. Beyerova zpráva o činnosti nadace z 22. 2. 1944. NA, Státní tajemník u říšského protektora, 109-4/1522. Také WIEDEMANN: Reinhard Heydrich Stiftung, s. 84.

811 BArch Berlin, R 153, sg. 1007, R. Urban Kossmanovi (Publikační úřad Berlin/Dahlem, Bautzen) 10. 7. 1944.

o panslavismu.⁸¹² Autoři nestíhali své texty včas odevzdávat a práce se opožďovala.⁸¹³ Přesto prý byl sborník v listopadu 1944 téměř hotový. Podle Beyerova vyjádření scházel již jen Pfitznerův oddíl, kterému stále zbývalo dopsat významné období let 1870–1919. Domníval se však, že Pfitznerův příspěvek nebude do ledna 1945 hotový.⁸¹⁴ Přes neskrývanou radost, kterou Pfitzner v květnu 1944 vyjadřoval nad obnovenou vědeckou prací, prosvítaly v zápisech z deníku určité obavy z těžkostí práce nad složitým a obsáhlým materiálem.⁸¹⁵ Pfitznerovi se nedařilo text dokončit i přes to, že ho Říšské ministerstvo vědy, výchovy a národního vzdělávání na vlastní žádost zprostilo na univerzitě učebních povinností v jarním semestru 1944.⁸¹⁶

Koncem listopadu 1944 již tedy naprostá většina textů byla hotová. Beyer navrhoval, aby se předběžně pro služební účely nechaly vytisknout některé důležité kapitoly. Šlo o dva texty Wintera o vztahu panslavismu a církví, Urbanův historický text, Beyerův text o Polácích a Ukrajincích a Birkeho příspěvek.⁸¹⁷ O tom, jak to s Pfitznerovým rukopisem dopadlo, nelze říci nic bližšího. Údajně bylo souborné dílo o panslavismu na konci války připraveno k vydání. Jak potvrzuje poválečný zápis z prvního setkání československé policie s institucí Heydrichovy nadace, „Beyer měl připraveno k vydání souborné dílo: ‚Panslavismus‘, ale před revolucí byl rukopis spálen.“⁸¹⁸

Těžko se tedy dnes dovíme, jakou měl celek podobu. Bližší představu si můžeme udělat pouze o příspěvcích Eduarda Wintera, protože se vedle výše zmíněné přednášky zachoval ve fondu Publikačního úřadu Berlin/Dahlem ještě jeden Winterův strojopis o ortodoxní církvi a panslavismu. Na 33 stranách v něm Winter líčí suchým, objektivistickým způsobem údajně úzký vztah mezi ortodoxií a panslavismem.⁸¹⁹ Usuzovat z tohoto Winterova textu na formu celého díla by ale bylo

812 WINTER, Eduard: Der Panslawismus nach den Berichten der österreichisch-ungarischen Botschafter in St. Petersburg. Prag 1944. (Abhandlungen der Deutschen Akademie der Wissenschaften in Prag, Philosophisch-historische Klasse, 17. Heft)

813 NA, Německé státní ministerstvo, 110-4/555, zpráva o činnosti nadace za období od 1. 6. 1943 do 31. 5. 1944.

814 NA, Státní tajemník u říšského protektora, 109-4/244, Beyer Wolfovi 29. 11. 1944.

815 *Dennoch habe ich mir die Schwierigkeiten von Anbeginn sogar etwas geringer vorgestellt, als sie in der Tat sind.* Zápis k l. 5. 1944. Ze zápisu vyplývá, že měl původně hotový text odevzdat do konce května 1944. MIŠKOVÁ, Alena – ŠUSTEK, Vojtěch: Josef Pfitzner a protektorátní Praha v letech 1939–1945, sv. 1, s. 123.

816 28. 3. 1944 Pfitzner žádal děkana FF o zproštění povinnosti přednášet v letním semestru z důvodu nutných prací na rukopisu k panslavismu. Říšské ministerstvo vědy, výchovy a národního vzdělání mu to 6. 5. 1944 povolilo.

817 NA, Státní tajemník u říšského protektora, 109-4/244, Beyer Wolfovi 29. 11. 1944.

818 AMV ČR, sg. 11768, s. 20–24, Agenturní hlášení č. 8 Ministerstva národní obrany z 13. 7. 1945, Hlavní správa OBZ ve věci Nadace Reinharda Heydricha. Jako Beyerovi spolupracovníci na rukopise byli překvapivě uvedeni Eugen Rippl, Edmund Schneeweis, Josef Hanika. Zdá se, že se jednalo o druhý svazek.

819 BArch Berlin, R 153/1007, E. Winter *Die orthodoxe Kirche und der Panslawismus* (strojopis).

„... ve službě národu a vědě“?

zavádějící. Bude se třeba spokojit s tím, co již bylo o projektu řečeno, a s dobovým policejním hodnocením: „Panslavismus byl soubor úvah a studií o slovanské otázce v Evropě, ostře odsuzující a nekriticky se obírající problémem Panslavismu.“⁸²⁰

Zvláštní úkoly

Od května 1944 Winter také připravoval několik informativních textů na žádost Publikačního úřadu Berlin/Dahlem (*Publikationstelle Berlin/Dahlem*), který od roku 1943 sídlil v Bautzenu. Publikační úřad řídil archivní rada Johannes Papritz a úřad byl úzce personálně i úkolově propojen s centrální institucí německého východního bádání, se kterou jsme se seznámili již v první kapitole, se Severoněmeckou a východoněmeckou výzkumnou společností (NOFG). Během války působil Publikační úřad také jako informační ústředna pro odborné otázky východního regionu Evropy. Připravoval expertizy či kartografické materiály (o národnostním složení obyvatelstva, hospodářství, dále geografické mapy apod.) pro nejvyšší říšské úřady, a zvláště pro Říšské ministerstvo vnitra. V Dahlemu se postupem doby úřad začal zaměřovat spíše na severněji položené oblasti Sovětského svazu od Finska přes *Ingermannland* (petrohradská oblast) až po Bělorusko.⁸²¹ V dubnu 1944 požadovala se zvýšenou naléhavostí „nadřízená služebna“ publikačního úřadu, kterým byla skupina VI/G „Vědecko-metodologická výzkumná služba“ Wilfrieda Krallerta v RSHA,⁸²² informace o organizaci a poměrech v ortodoxní církvi. Zřejmě v souvislosti s ústupem německé armády zajímala RSHA situace v ortodoxní církvi v Bělorusku a její zahraniční vztahy,⁸²³ dále obdobné informace o unionistické církvi a nakonec také informace o misiích katolické církve z Polska v zemích pravoslavného náboženství.⁸²⁴ Vedle mimořádného profesora univerzity v Královci K. S. Sereschnikova a tamtéž působícího velkého znalce pravoslavné zbožnosti Dr. N. von Arseniewa se organizace obrátila i na Wintera.

Na Papritzův dopis z konce dubna 1944 Winter obratem zaslal stručný výklad o podobě ortodoxní církve⁸²⁵ a přislíbil dodat i text o unionistických snahách v Pol-

820 AMV ČR, 11768, s. 20–24, Agenturní hlášení č. 8 Ministerstva národní obrany z 13. 7. 1945, Hlavní správa OBZ ve věci Nadace Reinharda Heydricha.

821 FAHLBUSCH: *Wissenschaft im Dienst*, s. 556–560.

822 Tamtéž, s. 745–751.

823 Zvláště měly být podány vztahy k patriarchovi Sergiovi, jak upřesnil Papritz v dopise Winterovi. BArch Berlin, R 153, sg. 1007, Papritz Winterovi 27. 4. 1944 (Bautzen).

824 BArch, R 153, sg. 1007, zpráva Weidhaase z 24. 4. 1944.

825 Sedmistránkový text byl vydán pro služební potřebu s utajením (v modu *vertraulich*) pod názvem *Die orthodoxe Kirche in Ost- und Südosteuropa*. In: *Mitteilungen der Publikationsstelle*, Nr. 32, August 1944. Je součástí složky R 153/1007. Jeden exemplář jsem našel v knihovně Herder-Institutu v Marburgu.

sku, pokud mu budou zpřístupněny dobové polské časopisy.⁸²⁶ Ty mu byly zaslány na pražské „komando“ do budovy, v níž sídlilo rovněž pražské gestapo. Z dochované korespondence se ovšem zdá, že důležitost práce o Polsku nakonec ustoupila do pozadí, přestože Winter koncem října ohlašoval, že práce je dokončena. Místo ní se Publikační úřad Berlin/Dahlem na podzim 1944 zajímal o problematiku vlivu panslavismu, ortodoxie a *Slawophilentum* na vývoj myšlení v českých zemích (*in Sudetenraum*).⁸²⁷ Winter zřejmě využil své práce na Beyerově projektu přípravy dvousvazkové práce o panslavismu a velmi rychle dodal požadovaný a výše již zmíněný text o vztahu pravoslavných církví k panslavistickým ideám se zřetelem ke středovýchodní Evropě.⁸²⁸ Papritz nedokázal skrýt nadšení, neboť text prý „obsahuje přesně ten materiál, který si přejeme předložit k věci zmíněného místa“.⁸²⁹ Rozhodl okamžitě strojepis vydat pro služební potřebu, aby neztratil „vysokou aktuální hodnotu“.⁸³⁰ V samém závěru roku 1944 byl text dán společně s prací Weidhase o vztahu Čechů a Poláků k panslavismu do tisku a autorovi bylo přislíbeno 150 RM.⁸³¹

Zdali mezi tyto „válečně důležité“ úkoly, které Winter vykonával v rámci Heydrichovy nadace, patřily také nějaké práce přímo pro RSHA, nebylo možné pro nedostatek materiálů zjistit. Avšak vzhledem k tomu, že kvůli spolupráci s Hartlem bylo Winterovi umožněno vytvořit vlastní instituci, to byly pravděpodobně práce dlouhodobější a rozsáhlejší. Víme, že Winter pro Hartlovo IV. oddělení v RSHA pracoval jako překladatel textů k problematice pravoslavných církví psaných slovanskými jazyky. Kromě toho Winter ve stáří tvrdil, že jej Hartl na jaře 1942 vyslal na třítydenní „studijní“ cestu do Lvova na západní Ukrajinu, kde se údajně setkal – aniž by udal účel setkání – s haličským metropolitou A. Szeptyckym.⁸³² Hartl v té době pro morální poklesek už neřídil IV. oddělení RSHA, ale místo toho byl přibližně ve Winterem uvedené době vyslán se speciální pohotovostní jednotkou

826 Originální název práce zněl *Die orthodoxe Kirche und der Panslawismus mit besonderer Berücksichtigung Ostmitteleuropas*. BArch Berlin, R 153/1007, Papritz Winterovi 27. 4. 1944 (Bautzen), koncept, a Winter Papritzovi 1. 5. 1944 (Praha). Zvláště ze závěru Winterova dopisu je citelná ochota splnit úkol: *Da ich Ihre ausgezeichneten Verbindungen gerade nach dem ehemaligen Polen kenne [,] hoffe ich mit meiner Bitte Erfolg zu haben. Mein Prager Institut und Archiv kann Ihnen manche Hilfe leisten, doch Voraussetzungen müssen erfüllt werden.*

827 Tamtéž, Weidhaas Winterovi 4. 10. 1944 (Bautzen), koncept.

828 Tamtéž, Winter Papritzovi 26. 10. 1944 (Prag).

829 Tamtéž, Papritz Winterovi 31. 10. 1944 (Bautzen), koncept.

830 Tamtéž, Papritz Winterovi z 11. 12. 1944 (Bautzen), koncept.

831 Tamtéž, Weidhaasův koncept dopisu Winterovi z 6. 1. 1945 (Bautzen). Podařilo-li se text vytisknout, nelze z materiálů zjistit. Text je zde obsažen ve dvou strojopisných podobách: úplný je Winterův strojepis s ručně psanými poznámkami a zlomek čistopisu, připravený pro tisk.

832 Winter cestu zmiňuje v jednom z autobiografických rukopisů. ABBAW, Pozůstalost E. Wintera, W 545, Manuskript Geschichte meines religiösen Denkens, in Fragmenten, s. 93–96. Srov. více překlad této pasáže v poslední kapitole knihy.

„... ve službě národu a vědě“?

Einsatzgruppe C právě na Ukrajinu. Winterovu „studijní cestu“ je tedy třeba vidět v této souvislosti okupační politiky SS, ačkoliv bližší okolnosti nejsou známé. V březnu 1944 si ho Hartl vybral přinejmenším ještě jednou, aby ho doprovázel na Slovensko jako „překladatel“ při blíže neurčeném jednání s mnichy v klášteře u Dukelského průsmyku v Karpatech.⁸³³

Přes svou spolupráci s Hartlem a také od prosince 1942 nově jmenovaným referentem pro pravoslavné církve v Hartlově IV. oddělení RSHA Obersturmführerem SS Otto-Wilhelmem Wandeslebenem se Winter dostal rovněž do kontaktu s pražským gestapem. V prosinci 1943 dostal Winter velmi přátelsky psaný dopis, v němž se na úvod Wandesleben omluvil, že o sobě dlouho nenechal slyšet, ale „služební činnost mu neumožnila dostat se k privátním [!] věcem“. Wandesleben se pochlubil, že touto „služební činností“ byla jeho „pasivní“ účast ve výsadbku Skorzeny, který v září 1943 provedl únos od moci odstaveného Mussoliniho. Hlavně ovšem chtěl Wintera informovat, že byl převelen do služebny SD do Štětína a že tím tedy jejich „bezprostřední služební spojení“ končí, „ačkoliv osobní [vazba] tím nijak trpět nemusí“. Z dopisu vyplývá, že Winter měl již mít vybudovány jistou vazbu v Praze na Hauptsturmführera SS Kurta Oberhausera, vedoucího církevního oddělení pražského gestapa. Kromě spojení na Oberhausera se Wandesleben snažil odkázat ještě na Hauptsturmführera SS Rudolfa Schlegela z pražské centrály SD. Wandesleben pak napsal větu, která je centrální pro pochopení Winterovy motivace ke spolupráci s SD a gestapem. „Doufám,“ psal Wandesleben, „že z tohoto nového spojení na SD vzejde jen něco dobrého a pozitivního pro Vás a vědu obecně.“⁸³⁴ Kolaborace s nacionálněsocialistickým a okupačním režimem byla Winterem ospravedlňována umožněním a rozvinutím vědecké práce.

O spolupráci s Oberhauserem nebo Schlegelem opět bohužel nejsou k dispozici žádné konkrétní doklady. Jsme tak odkázáni pouze na výroky Wintera a Oberhausera. Výpovědi obou jsou na sobě nezávislé a míra jejich shody by mohla naznačovat stupeň jejich důvěryhodnosti. Winter se v lednu 1947 před sovětskými důstojníky ve Vídni zmínil, že ke vzájemnému kontaktu došlo asi šestkrát, že si ho tolikrát nechal Oberhauser zavolat, ale že Winter svou neznalostí čehokoliv konkrétního nemohl být užitečný.⁸³⁵ Oberhauser při výpovědi před československou policií v roce 1946 prohlásil, že „teprve později“ po Winterově opuštění duchovního úřadu obdržel od RSHA příkaz, aby Wintera podporoval, „a sice v záležitostech osobního rázu“ (sic).⁸³⁶ Podle Oberhausera Winter ve skutečnosti nepracoval pro

833 Tamtéž. Winterova cesta na Slovensko zmíněna také v článku STEHLE, Hansjakob: Ein Eiferer in der Gesellschaft von Mördern. Albert Hartl, der Chef des anti-kirchlichen Spitzendienstes der SS. In: Die Zeit, 7. 10. 1983, s. 12.

834 Archiv hl. města Prahy, Pozůstalost E. Wintera, č. 22, k. 1, Wandesleben Winterovi 15. 12. 1943.

835 ABBAW, Pozůstalost E. Wintera, W 158, Manuskript Meine Zusammenarbeit mit dem vergangenen Regime. Místo toho se údajně snažil svých návštěv u gestapa využívat k přímlovám za různé lidi.

836 AMV ČR, 305–693, s. 230–231.

gestapo „nijak zpravodajsky“, ale pokud prý věděl, ani pro pražskou SD. Winter se podle jeho výpovědi zabýval vědou a výzkumem „východních církví“. Údajně ho Winter navštívil v kanceláři v letech 1942–1944 pouze asi dvakrát nebo třikrát.⁸³⁷ Zdá se tedy, že vazba na gestapo zřejmě nebyla příliš úzká a ani častá. Patrně nebyla ani zvlášť nezbytná. Hlavní část jeho legitimacy v posledních letech nacionálně-socialistického režimu pramenila z činnosti koncentrované v Heydrichově nadaci.

Na univerzitě

Ještě v roce 1942 se Winterovo jméno pravidelně neobjevovalo mezi jmény pražských znalců východoevropských poměrů. Svědčí o tom mimo jiné poznámky archivního ředitele Johannese Papritze z Publikačního úřadu Berlín-Dahlem. Ten zaznamenal, že Winter v červenci 1941 navštívil vedle Beyera, Weizsäckera a Gesemanna vídeňské zasedání sítě vědeckých ústavů, zabývajících se problematikou východní a jihovýchodní Evropy. Avšak na druhou stranu jen o několik měsíců později se Winterovo jméno nevyskytovalo na konferenci německých odborníků k otázkám Východu, organizované ministrem Alfredem Rosenbergem, ani mezi pozvanými (Pfitzner, Schneeweis, Gesemann), ani později skutečně přítomnými vědci z Prahy (Pfitzner, Hanika).⁸³⁸ Věhlas pražského odborníka na otázky církevní problematiky evropského Východu, jak ho v jednom dopise označil správce archivu bývalého československého ministerstva zahraničí a referent pro literaturu v kulturním oddělení Úřadu říšského protektora Rudolf Urban,⁸³⁹ si musel Winter teprve vybudovat. Jistě mu v tom pomohla jeho kniha o Ukrajině, která byla údajně oficiálně zakoupena do německých knihoven ve východní Evropě jako doporučená literatura k dějinám Ukrajiny.⁸⁴⁰ Ale podařilo se mu to především díky jeho zapojení do Nadace Reinharda Heydricha.

Winterova pozice v Heydrichově nadaci se odvíjela od jeho osobního vztahu k Hartlovi a berlínské RSHA. Snad jen díky zvláštním úkolům pro berlínské úřady měl Winter poměrně stabilní pozici. Archivní dokumenty ale jinak nenasvědčují, že by byl zapojen do řízení celé instituce. V několika případech se jeho jméno objevilo v souvislosti s budováním nadační knihovny, když pro ni byly konfiskovány různé knihovní fondy. Z materiálů a výslechů pracovníků pražského gestapa

837 Tamtéž.

838 BArch Berlin, R 153, sg. 54 a 57. Winter se účastnil druhého pracovního zasedání *Arbeitsgemeinschaft der wissenschaftlichen Ost- und Südostinstitute* ve dnech 24.–28. 7. 1941. Z Prahy se účastnil dalšího zasedání východních ústavů v září 1941 znovu Gesemann a děkan Hamperl.

839 Prof. Winter kann als Fachmann für alle ostkirchlichen Fragen angesprochen werden. BArch Berlin, R 153, sg. 1007, Urban Kossmanovi (Publikationstelle Berlin-Dahlem) 10. 7. 1944.

840 ŌSA, Archiv der Republik, BMU 4C1 Winter, posudek prof. Jagoditsche o E. Winterovi pro sekčního šéfa rakouského ministerstva školství Skrbenského z 9. 6. 1947.

„... ve službě národu a vědě“?

Ize zjistit, že v září 1943 byl Winter na útraty Heydrichovy nadace také v Polsku a na Ukrajině.⁸⁴¹ O účelu těchto cest není nic bližšího známo, ale snad je lze spojovat s budováním jeho Archivu východoevropských duchových dějin a tedy především s konfiskacemi tamějších knihovnických či archivních fondů. Winterova činnost se koncentrovala na tento jím řízený archiv a dané výzkumné úkoly. Kromě toho jednou Winter přednesl přednášku na téma českého historického obrazu v letech první Československé republiky v rámci neveřejných přednášek Heydrichovy nadace pro speciálně pozvané posluchače hlavně z politických špiček.⁸⁴² Zachovala se korespondence ukazující, že pozvaný K. H. Frank zřejmě Winterovu přednášku nepovažoval za natolik důležitou, aby musel být osobně přítomen, a z její účasti se omluvil.⁸⁴³ Není však pochyb, že se s jejím obsahem seznámil. Přednáška se totiž věnovala z hlediska Frankem prosazované politiky „přenárodnění“ aktuálnímu otázce, jak se zformovala kulturní paměť českého obyvatelstva a jakou úlohu v police historie hrály ideje politiků a vůdčích intelektuálů (Kramář, Masaryk, Rádl, Pekař ad.). Později byl text přednášky publikován v revue *Böhmen und Mähren*. Přes autorovu viditelnou snahu zachovat si odborný odstup promlouvala z textu obvyklá okupační kritika prvorepublikové koncepce češství. Nepřekvapí proto, že Winter vyzvedl Pekaře jako údajně realistického stoupence přínaléžitosti k Říši proti panslavistovi Kramářovi a především proti Masarykovi, tvůrci „fatální (*vehängnissvolle*) ideologie“ a představiteli od reality údajně zcela odtrženého demokratického humanismu.⁸⁴⁴

Podle Beyerovy zprávy o činnosti nadace z února 1944 nebyl Winter zapojen do přípravy žádného z odborných materiálů pro politické úřady.⁸⁴⁵ Víme také, že patřil mezi vydavatele ediční řady „pražských studií“ a za Heydrichovu nadaci byl spolu s Beyerem také v redakční radě časopisu *Südostforschungen*.⁸⁴⁶ Hlavní

841 AMV ČR, 305-254-6, s. 162, Vojenské velitelství státní bezpečnosti Praha Ministerstvu vnitra 28. 1. 1949.

842 NA, Státní tajemník u říšského protektora, 109-4/1522, Beyerova zpráva o činnosti institučních ředitelů nadace a její přednáškové činnosti z 22. 2. 1944.

843 NA, Německé státní ministerstvo, k. 46, i. č. 680, sg. 110-4/529, K. H. Frank (parafa Giesova) Beyerovi 19. 2. 1943 (průklep pro akta). Důvod omluvy byl čistě formální: *Leider ist es mir wegen einer anderweitigen Zusage nicht möglich, an dem Vortrag teilzunehmen*. Není úplně jasné, zdali se konala jiná Winterova přednáška na téma „Říšská myšlenka u Čechů“, kterou Beyer ohlásil s dalšími přednáškami v období mezi listopadem 1942 a dubnem 1943. Tamtéž, Beyer Frankovi z 14. 12. 1942. Spíše je pravděpodobné, že takto znělo původní téma nakonec v únoru 1943 proslouvené přednášky.

844 WINTER, Eduard: *Das geschichtliche Leitbild der Tschechen im letzten Vierteljahrhundert*. *Böhmen und Mähren* 5, 1944, s. 52–54.

845 NA, Státní tajemník u říšského protektora, 109-4/1522, Beyerova zpráva o činnosti institučních ředitelů nadace a její přednáškové činnosti z 22. 2. 1944. V pátém bodě zprávy se psalo o tom, že dvakrát odevzdal podobný materiál Beyer, jednou pak Hippus, Rippl, A. P. Liprandi, K. V. Müller a Wostry. U Wostryho šlo o jeho přednášku k raným formám panslavismu (*Frühformen panslawischen Empfindens*).

846 Ústav pro jihovýchod (*Das Südost-Institut*) v Mnichově, který řídil F. Valjavec, vydával časopis *Südostforschungen* a od roku 1943 se jeho spoluvydavatelem stala také Nadace Reinharda Heydricha, za níž byli uvedeni jako redakční zástupci H. J. Beyer a E. Winter. Viz také SEEWANN: *Das Südost-Institut*

pozici si v redakční radě za Heydrichovu nadaci ale udržoval Beyer a zdá se, že Winterova pozice byla spíše jen nominální. Dokládá to jeden dopis z pozůstalosti Wilhelma Weizsäckera, v němž byli ředitelé nadačních ústavů včetně Wintera vyzýváni, aby v *Südostforschungen* publikovali a s příspěvky nebo dotazy se obraceli přímo na Beyera.⁸⁴⁷

Dost podobné to bylo i na Filozofické fakultě Německé Karlovy univerzity, kde až do konce války Winter nebyl pověřen, aby vykonával nějakou funkci nebo jiné důležitější úkoly nad obvyklou činností řádného profesora.⁸⁴⁸ V souvislosti se zasedáním fakultního výboru se jeho jméno objevilo poprvé v únoru 1941, kdy byl Winter s titulem řádného profesora ještě půl roku před oficiálním jmenováním přivítán mezi členy fakultního výboru.⁸⁴⁹ Později jeho jméno z protokolu schůzí mizí až do zápisu z listopadového zasedání, z něhož se Winter ale omluvil.⁸⁵⁰ Také v protokolu následujícího lednového zasedání výboru fakulty figurovalo jeho jméno jen mezi omluvenými a tak se zdá, jako by se Winter kromě přednášek a seminářů začal podílet na chodu fakulty teprve od února 1942.⁸⁵¹ I tak však z dochovaných protokolů až do poslední schůze fakultního výboru z 3. května 1945 vyplývá, že Winter chyběl na více než polovině všech zasedání.⁸⁵² Jen jednou byl v protokolech zmíněn, že se stal členem nějaké vědecké komise na fakultě. Jednalo se o členství v komisi zřízené kvůli zvláštnímu habilitačnímu řízení k udělení titulu „habilitovaný doktor“ pro mladého učenice ukrajinské národnosti a poválečného

1930–1960. In: BEER – SEEWANN (eds.): *Südostforschungen im Schatten des Dritten Reiches. Institutionen-Inhalte-Personen*, München 2004, s. 49–92.

847 AAV ČR, Osobní fond W. Weizsäckera, Beyer profesorům Ernstbergerovi, Gesemannovi, Hanikovi, Hippiovi, Ripplovi, Schneewisovi, Weizsäckerovi, Winterovi a Zatschekovi dne 6. 5. 1944. Beyer žádal dodat do 15. 5. 1944 zprávy o činnosti v jednotlivých nadačních ústavech. Beyer v závěru upozornil, že Heydrichově nadaci jsou k dispozici časopisy *Deutsche Volksforschung in Böhmen und Mähren*, *Slavia*, *Wissenschaftliche Kurznachrichten a Südostforschungen*. Pro *Südostforschungen* se označil jako kontaktní osoba. *Auch die „Südostforschungen“ erwarten eine Mitarbeit von uns, da das Südostinstitut bei dem Terrorangriff auf München Treffer erhielt und manche Manuskripte verloren gingen. Bezüglich der „Südostforschungen“ bitte ich, mit mir direkt die Fühlung zu nehmen.*

848 Tabulkový přehled funkcionářů univerzity viz MÍŠKOVÁ: Německá (Karlova) univerzita, s. 196–197.

849 AUK, Filozofická fakulta Německé univerzity, k. 72, i. č. 891–897, protokol ze schůze fakultního výboru z 20. 2. 1941.

850 Tamtéž, protokol ze schůze fakultního výboru z 20. 11. 1941 a písemná omluva E. Wintera z 18. 11. 1941.

851 Tamtéž, protokoly ze schůzí fakultního výboru z 15. 1. 1942 a 26. 2. 1942.

852 Tamtéž. Podepsán byl na listině přítomných také 23. 7. 1942, 24. 6. 1943, 2. 12. 1943, 17. 2. 1944, 23. 11. 1944 a 5. 3. 1945. Omluven byl 14. 5. 1942, 21. 3. 1943, 25. 3. 1943 a 14. 7. 1943. 13. 7. 1944 se neobjevuje ani mezi omluvenými, ani mezi podepsanými. V dalších protokolech již omluvení nebyli uváděni, jsou zde pouze podpisy přítomných. Winter chyběl na listině přítomných 24. 11. 1944 (kdy asi s ohledem na předchozího dne se konající zasedání chyběla většina profesorů fakulty) a 3. 5. 1945. V protokolu z 20. 3. 1945 se nedochovala žádná listina přítomných, pouze jména na listině s upozorněním, že přítomným byly sděleny tajné informace (v souvislosti s evakuačními nařízeními, o nichž se prvně jednalo již 5. 3. 1945). V tomto strojopisném seznamu se Winterovo jméno rovněž nevyskytuje.

„... ve službě národu a vědě“?

profesora slovanských studií v Kanadě Jaroslava B. Rudnyckého v červnu 1943. Winter byl v komisi společně s profesory Gesemannem, Pfitznerem, Beyerem, Schwarzem a tehdejším děkanem Schneewisem.⁸⁵³ Winterovi nebyly svěřovány ani úkoly organizačně-praktického charakteru. Narozdíl od profesora žurnalistiky Josefa Märze, jenž byl do Prahy povolán v roce 1940, profesora filozofie Hanse Günthera, který v roce 1942 přišel z Berlína, sociálního a rasového antropologa Karla Valentina Müllera a pochopitelně všudypřítomného Beyera, tehdejšího děkana, nebyl v březnu 1945 pověřen fakultním výborem úkoly, které souvisely s evakuačními opatřeními univerzity.⁸⁵⁴

Rozhodující mocensko-politickou roli na univerzitě hrál s podporou pražské centrály SD právě Beyer, kterého doplňovali z Vídeňské univerzity se navrátilivší Wezsäcker a Zatschek. Zatschek měl na chod a nacionálněsocialistickou přestavbu Filozofické fakulty veliký vliv již před odchodem do Vídně. Zatímco ale třeba jiný z ředitelů Nadace Reinharda Heydricha, slavista Gesemann, s nímž Winter udržoval patrně přátelský, kolegiální poměr,⁸⁵⁵ byl postaven ve zprávě SD v dubnu 1944 na černou listinu jako „politický oportunist“, Winter byl společně s dalšími historiky kromě Pfitznera počítán k pevnému jádru Beyerova kruhu aktivistických profesorů, jejichž „organizačním rámcem“ byla Nadace Reinharda Heydricha.⁸⁵⁶ Nadace se podle Jacobiho vyznačovala jistým *Korpsgeist* a pouze od ní údajně vycházely všechny „pozoruhodné impulzy dát Německé Karlově univerzitě nějakou vědecko-politickou úroveň“.⁸⁵⁷ O rok později byli Jacobim v podobné zprávě o ná-

853 Tamtéž, protokol ze schůze fakultního výboru z 24. 6. 1943.

854 Tamtéž, protokol ze schůze fakultního výboru z 5. 3. 1945.

855 V dubnu 1945 Winter oslovil v dopise z tyrolského domova manželčiny rodiny Gesemanna *Lieber Freund Gesemann*. Autentičnost dopisu není ale úplně ověřena, protože se jedná o psacím strojem opsaný úryvek z dopisu datovaného 17. 4. 1945. Na druhou stranu se dosud ukázalo, že Winterovy opisy nevykazují úpravy zásadního charakteru. O žádném dokumentu nelze také říct, že by se jednalo o vyslovený podvrh. Nicméně to, že jde o úryvek, může svědčit o tom, že Winter chtěl snad skrýt něco dalšího, co z dopisu, jinak v pozůstalosti nenalezeného, nechtěl zveřejnit. ABBAW, Pozůstalost E. Wintera, W 158.

856 NA, Německé státní ministerstvo, k. 46, i. č. 680, sg. 110-4/529, zpráva Jacobiho pro K. H. Franka pod názvem *Stimmung und Haltung der Hochschullehrer* z 27. 4. 1944. Protože je tato Jacobiho zpráva postavena tak, aby všechny skupiny kromě Beyerova kruhu očernila, berou ji historikové za znak toho, že byla připravena v úzké spolupráci s Beyerem (k témuž dospěla s větší důvěrou v Beyerův „rukopis“ i A. Míšková). Je to očividné i z toho důvodu, že žádný z profesorů Beyerovy „skupiny“ nebyl podrobně hodnocen jako ti, kteří k Beyerovi nepatřili. Velitel hlavní úřadovny SD v Praze tak negativně označil v podstatě všechny, kteří nebyli pod přímou kontrolou a vazbou k SD. Do druhé skupiny „vyslovených individualistů“, kteří se vyznačovali údajně „vědomou tendencí dělat s pomocí strany [NSDAP] personální politiku“, patřili lidé právě kolem Gesemanna a Hamperla, jejichž „rozkvět“ byl údajně v dobách rektora Saureho. S tímto bývalým rektorem se SD nedokázala ani tři roky po jeho odchodu z Prahy vyrovnat. Prvním kruhem byl kruh na Právnické fakultě kolem profesora veřejného práva H. Wolffa, jehož výraznou postavou byl na prvním místě tehdejší rektor Klausung. Blíže ke zprávě, skupinách na univerzitě, Beyerovi a vztahu SD k univerzitě Míšková: Německá (Karlova) univerzita, s. 159–162. Při studiu zprávy udivuje, že Pfitzner, ale ani Wostry se na jejích stránkách neobjevují vůbec.

857 NA, Německé státní ministerstvo, k. 46, i. č. 680, sg. 110-4/529, zpráva Jacobiho pro K. H. Franka

ladě mezi německými profesory označení „reakcionářští vědci“ jako stoupenci názoru o nepolitické vědě. Požadovat nepolitickou vědu totiž podle Jacobiho zprávy nebylo v očích „aktivistických kruhů kolem Nadace Reinharda Heydricha“ výrazem určitého vědeckého přístupu, nýbrž výrazem nepřípustného alibismu pro „jiné státoprávní poměry“.⁸⁵⁸ Beyer již v létě 1942 veřejně kritizoval v rozhlasovém vysílání pražské profesory z nedostatku rozhodnosti k politickému ukotvení vědecké práce, z relativismu a skepticizmu. Vyvolal v profesorských řadách velké pobouření, které vyústilo ve stížnost říšského vedoucího nacionálněsocialistického svazu docentů u Karla Hermana Franka.⁸⁵⁹ Beyer pro svou Heydrichovu nadaci deklaroval vysoké nároky na politickou angažovanost a kvalitu vědecké práce. Zdá se, že právě zde byla v jeho očích dělicí linie mezi novou, moderní nacionálněsocialistickou vědou a údajně zastaralou pozitivistickou vědou pro vědu. Celá Beyerova skupina se zřejmě ubezpečovala v přesvědčení, že jejich vědecké schopnosti a vědecké nasazení jsou větší než některých dalších, pouhým ziskem univerzitní profesury údajně uspokojených kolegů. Naznačuje to jeden nepublikovaný zápis z rukopisů Winterovy autobiografie. Když Hippus v nějakém ztraceném dopise, v němž svému kolegovi tykal, požadoval, aby se Winter na přelomu října a listopadu 1944 účastnil pražské konference o marxismu a komunistické ideologii, argumentoval tím, že Winterovo vystoupení je nezbytné, „[...] aby hosté získali dobrý dojem o pražské univerzitě, protože Pfitzner, ten hroch, bude mluvit, [a] můžeš si představit, jak nezatížen věděním“.⁸⁶⁰

pod názvem *Stimmung und Haltung der Hochschullehrer* z 27. 4. 1944. Jmenovitě byly mezi tyto „zjevné zástupce ‚národněpolitického směru‘“ počítáni v pořadí, jak jsou uvedeni v Jacobiho zprávě, Beyer, Hippus, K. V. Müller, Winter, Zatschek, Weizsäcker, Ernstberger, Hanika, Bruno Schulz (ředitel univerzitního ústavu rasové biologie), Erhard Preissing (ředitel semináře románské filologie). A patřil by tam i Hermann Raschofer (profesor veřejného práva a poradce K. H. Franka), který podle zprávy ale neudržel s těmito profesory, ani s Nadací Reinharda Heydricha žádné vztahy. MÍŠKOVÁ: Německá (Karlova) univerzita, s. 159, bez citování přesného odkazu k nim v širším kruhu „spolehlivých“ přiřazuje také W. Wostryho a představitel svazu docentů, profesor pro rasovou hygienu K. Thums. Oba ovšem jsou uvedeni mezi „aktivistickými“ profesory v podobné zprávě až o rok později. NA, Německé státní ministerstvo, k. 46, i. č. 680, sg. 110-4/529, zpráva Jacobiho pro RSHA pod názvem *Stimmung und Haltung der Hochschullehrer* z března 1945, která byla 23. 3. 1945 doručena K. H. Frankovi v opisu.

858 *In den aktivistischen Kreisen der Reinhard Heydrich-Stiftung wird zu dieser Forderung der Entpolitisierung der Wissenschaft geäußert, dass man sich mit dieser Forderung wahrscheinlich ein „Alibi für andere staatsrechtliche Verhältnisse“ schaffen will.* NA, Německé státní ministerstvo, k. 46, i. č. 680, sg. 110-4/529, zpráva Jacobiho pro RSHA pod názvem *Stimmung und Haltung der Hochschullehrer* z března 1945, která byla 23. 3. 1945 doručena K. H. Frankovi v opisu.

859 NA, Německé státní ministerstvo, sg. 110-4/539, text rozhlasového vysílání s Beyerovým rozhovorem o Nadaci Reinharda Heydricha z 10. srpna 1942 a dopis říšského vedoucího nacionálněsocialistického svazu docentů z 5. 11. 1942 (Mnichov).

860 Německý originál zněl: [...] *damit die Gäste einen guten Eindruck von der Prager Universität erhalten, da Pfitzner, das Nilpferd, spricht, kannst Dir vorstellen wie unbeschwert von Wissen.* [sic] ABBAW, Pozůstalost E. Wintera, W 183, s. 264.

Jacobiho zprávy se podrobně po jednotlivcích věnovaly vždy stoupencům podezřelého nebo „reakčního“ vědeckého názoru. Zpráva z roku 1944 je rozdělena v zásadě do dvou skupin, přičemž ta první byla nějak spojena s rektorem Klausingem, druhá naopak s bývalým rektorem Saurem. Beyerova skupina byla naopak charakterizována pouze jako celek. Nicméně na různých místech jsou její příslušníci označováni dalšími výrazy, které trochu zaostřují pohled na to, jak vlivná pražská SD a Beyer kolegy ve svém nejbližším okolí vnímali. Winter byl v Jacobiho zprávě z dubna 1945 přiřazen mezi „aktivistické“ profesory společně s rektorem Buntruem, profesorem rasové hygieny Thumsem a historiky Wostrym a Weizsäckerem. Poněkud nejasně od nich byli pod označením „další čisté charaktery“ odtrženi jinak s nimi jedním dechem jmenovaní profesori Zatschek s Ernstbergerem.⁸⁶¹ Trochu více srozumitelná charakteristika byla uvedena ve zprávě o rok starší, v níž byla při kritice postoje rektora Klausinga vůči tzv. „pozitivním univerzitním kruhům“ rozdělena Beyerova skupina na „aktivní mladé síly (Beyer, Hanika, Hippus, K. V. Müller atd.)“, až na Haniku tedy na nově do Prahy přišedší profesory z Říše a na „prostoru znalé, osvědčené profesory“ (Weizsäcker, Zatschek, Ernstberger, Winter), tedy profesory (přesněji historiky) domácí, sudetoněmecké tradice.⁸⁶²

Ze srovnání Jacobiho zpráv s údaji z univerzitních dokumentů je cítit jistý nesoulad mezi tím, kam Winter podle zpráv SD mocensko-politicky patřil a jak se jeho pozice na univerzitě a fakultě jeví v pramenech. Byla-li zpráva skutečně sepsána Beyerem především k tomu, aby očernila jeho univerzitní nepřátele, nemusely v ní obsažené vlivové skupiny existovat jinde než v jeho hlavě. Bez dalšího studia celé sítě vztahů, která se na univerzitě utvářela, se ovšem nelze posunout k jasnějšímu poznání.⁸⁶³ Smutné bylo, že pod dlouhodobým tlakem ideologizace a přílišné politické aktualizace vědeckého výzkumu i výuky očividně trpěla atmosféra právě na Filozofické fakultě. Profesor novověkých dějin Taras Borodajekwycz, který byl

861 NA, Německé státní ministerstvo, k. 46, i. č. 680, sg. 110-4/529, zpráva Jacobiho pro RSHA pod názvem *Stimmung und Haltung der Hochschullehrer* z dubna 1945, která byla 23. 4. 1945 doručena K. H. Frankovi v opisu.

862 NA, Německé státní ministerstvo, k. 46, i. č. 680, sg. 110-4/529, posudek týkající se rektora Klausinga, přiřazený jako příloha k Jacobiho zprávě z 27. 4. 1944.

863 Podle Míškové: Německá (Karlova) univerzita, s. 159, se tyto skupiny „zhruba v naznačené podobě skutečně vyvinuly“. Konflikty byly zřetelné i na Filozofické fakultě. O dlouholetém konfliktu mezi Beckingem (který podporoval slavistu Gesemmana) s národoveckými profesory původně kolem Gieracha na Filozofické fakultě Německé univerzity za okupace píše pěkně KONRÁD: Dějepisectví, s. 246–252. K hodnocení zpráv SD je třeba mít stále na paměti, že se nejedná o žádné nestranné posouzení poměrů na univerzitě, ale že jde o výraz (i akt) jedné strany v mocenském střetu nejméně dvou skupin nacistických profesorů. Beyer proti sobě viděl stát všechny, kteří nešli s ním. Připomínám také, že na G. Beckinga v pozdním období vzpomínal Winter jako na osobu, která prý měla na fakultě velký vliv i na jeho pozici. Zdali tomu tak opravdu bylo, si nedovolím soudit. Opět to ale svědčí pro potvrzení obrazu velmi rozpolcené fakulty mezi několika nejambicióznějšími postavami, které si vytvářely „skupiny“ z ostatních členů fakulty, kteří však vzájemně mezi sebou mohli na osobní bázi normálně a dokonce i přátelsky vycházet.

pro svoje katolické přesvědčení, jak se domníval, na černé listině profesorů, kteří – narozdíl od Wintera – důvěru mocné pražské centrály SD nepožívali a byli proto vyloučeni z různých interních rozhovorů,⁸⁶⁴ vzpomínal v dubnu 1946, že si sám nemohl stěžovat na návštěvnost přednášek, protože „mladým lidem nabízel vědu, a nikoliv stranické doktríny, což bylo bohužel v Praze velmi rozšířené“, že ale jinak mu fakulta k srdci nepřirostla, protože mu „připomínala nějaký neměckonačionální spolek z předválečné doby“. Přátelsky se v Praze stýkal jen s Wilhelmem Wostrym a Antonem Enrstbergerem, s nimiž se znal již déle, a původně zřejmě i s Winterem, se kterým se však setkával „v Praze jen zřídka, [a] také vzájemné rozhovory nějak ztěžkla a ztuhly“.⁸⁶⁵ Ve vztahu k Winterovi a historikům jsou tak z Jacobiho zpráv nezpochybnitelné přinejmenším dvě skutečnosti.⁸⁶⁶ Za prvé stáli všichni sudetoněmečtí historikové včetně vysmívaného Pfitznera na Beyerově aktivistické straně „moderní“ *Kampfwissenschaft*.⁸⁶⁷ A za druhé vystupoval Winter vůči tomuto vlivnému muži až do posledních dní války s neochvějnou loajalitou.⁸⁶⁸

Patřit k Beyerovu kruhu nepochybně znamenalo jistotu schovat se ve stínu moci, avšak, jak se jeví ve Winterově případě, nikoliv disponovat větším vlivem. V lednu 1945 dokonce Winter kriticky vyjádřil jistou nespokojenost s tím, že jeho přednášky byly vedením fakulty, kterou představoval v posledních válečných letech Beyer jako děkan, dosud spíše přehlíženy. Vzhledem k tomu, že si na přednáškách dával velmi záležet, pociťoval jako „tíživé, že na ně přichází relativně málo posluchačů“. Důvodem podle něj bylo, že jeho přednášky nebyly ve studijních materiálech nijak doporučovány jako přednášky pro studenty historie, ačkoliv „historikovi nabízejí také tolik jako [přednášky] Pirchanovy, Pfitznerovy, Schreiberovy a j. [iných]“. Průměrně měl prý 15 až 20 posluchačů. Byli to však studenti „obzvláště zainteresovaní, ti, kteří připravovali disertaci“. Naopak, pokračoval Winter ve své

864 NA, Německé státní ministerstvo, sg. k. 46, i. č. 680, sg. 110-4/529, Jacobi Frankovi ve věci Kritik na der deutschen Südostpolitik der Prager Hochschullehrerschaft.

865 Dolnorakouský zemský archiv (St. Pölten), Pozůstalost Ernsta Klebela, k. 1, Mappe 2, dopis Borodajkewycze historikovi Klebelovi z 9. 4. 1946. Celou pasáž z dopisu, na nějž mne upozornil Stefan Eminger (St. Pölten), cituji v připravovaném Borodajkewyczově portrétu (v tisku). Na druhou stranu to byl právě Borodajkewycz, kdo mírnil i tak dost výraznou protináčionální tendenci Winterova josefinismu. NĚMEC: War die Josephinismus-Interpretation, s. 115.

866 Zde je třeba upozornit, že její jádro podle zpráv tvořila sice Nadace Reinharda Heydricha, ale to neznamenalo všechny nadační ředitele. Vedle Gesemanna byl na černou listinu postaven také E. Schneeweis a o slavistovi E. Ripplovi se mnoho nehovořilo.

867 Beyer s Pfitznerem počítal na fakultě, přestože ten se v nových poměrech na fakultě mnoho nevyznal (MÍŠKOVÁ: Deutsche (Karls) Universität, s. 195), a zapojoval ho i do kolektivních prací, které připravovala Heydrichova nadace.

868 Hippus údajně nabádal Wintera, aby se postavil proti Beyerovi (doslova: *gegen Beyer und Leitung der Heydrich-Stiftung Krach zu machen*), který prý nepodpořil v Rohrerově vydavatelství vydání Winterovy knihy o Bolzanovi. Winter to ale odmítl. WINTER: Mein Leben im Dienst des Völkerverständnisses, s. 137. Není mi jasné, o jakou knihu mělo jít. Pokud šlo o edici dokumentů z procesu s B. Bolzanem, tak ta vyšla v roce 1944 právě v Rohrerově nakladatelství.

„... ve službě národu a vědě“?

stížnosti, „každý normální posluchač [*Durchschnittshörer*] pociťoval moje přednášky jako luxus, který si nemůže dovolit“.⁸⁶⁹ Tato hořká slova prozrazují, že jeho profesura evropských duchovných dějin byla vedením fakulty a studenty akceptována mnohem méně, než by si byl přál ambiciózní a údajně skvěle přednášející profesor. Zdá se, že nakonec zůstal ve spojení zvláště se studenty, kteří jeho věhlas znali ještě z působení na Teologické fakultě. Tehdejší český instruktor pro otázky historie v protektorátním Moravcově Kuratoriu pro výchovu mládeže Jiří Benda, který na podzim roku 1944 na Winterovo vyzvání navštívil jeho univerzitní seminář, mi potvrdil v ústním rozhovoru, že během dvou návštěv se setkal v malé místnosti o čtyřech řadách židlí vždy pouze s šesti až osmi posluchači. Celá polovina z nich prý k jeho překvapení byli němečtí duchovní, někteří dokonce v řádových oděvech.⁸⁷⁰

Bendova vzpomínka ale patrně platila jen pro část přednášek,⁸⁷¹ které Winter přednesl jako říšský řádný profesor v letech 1941–1945. Winter si mohl stěžovat na malou podporu fakulty, nikoliv na množství nabízených přednášek. To odpovídalo průměrnému množství přednášek ostatních profesorů Filozofické fakulty. Tato skutečnost znamená, že těžko mohl Winter svou profesuru považovat a označovat za tzv. badatelskou profesuru. To bylo jen přání z roku 1939 a poválečná lež, které snad sám uvěřil. Tematicky přednášky odpovídaly činnostem, které odváděl v nadačním Archivu východoevropských duchovných dějin. Pokračoval v předválečných přednáškách k duchovním dějinám českých zemí od středověku přes oblíbené osvícenství k romantismu a liberalismu 19. století, na jejichž základě vznikly obě jeho velké knihy o „tisících let duchovných dějin“ a josefinismu. Tyto přednášky rozšířil o samostatný kurs pro oblast celé východní Evropy. Vliv zapojení do Nadace Reinharda Heydricha se projevil v přednáškách z let 1943 a 1944 o národnostních „bojích“ v 19. století. Kromě toho měl od zimního semestru 1943/1944 přednášky z dějin ruské říše a o rok později poprvé přednášel o vztazích mezi Ruskem a Vatikánem v „duchovním zápase o východní Evropu“. Jednou ohlásil přednášku dokonce společně s Beyerem. Podle seznamu přednášek připravili společný kurs o vztahu mezi „církví a národností v slovanském jazykovém prostoru“.⁸⁷²

869 AUK, Osobní spis E. Wintera, Winter děkanovi Beyerovi 20. 1. 1945.

870 Rozhovor s PhDr. Jiřím Bendou v Mníšku pod Brdy v roce 2005. Více k jeho vzpomínkám viz níže.

871 Benda navštívil přednášku o duchovných dějinách v 17. století a seminární diskuzi o národním obrození, přičemž se prý mluvilo především o Bolzanovi.

872 Letní semestr (= LS) 1941: Böhmen und Mähren im geistigen Raum des Reiches; Barock und Aufklärung in Osteuropa. Zimní semestr (= ZS) 1941/1942: Romantik und Liberalismus in ostslawischen Raum, Der Donauraum unter den Osmanen. LS 1942: Geistesgeschichte Osteuropas (Mittelalter), Geistesgeschichte des Sudetenraumes bis 1620. ZS 1942/43: Renaissance und Barock in Osteuropa, Barock und Aufklärung in Osteuropa. LS 1943: Geschichte der Nationalitätenkämpfe in Böhmen, Deutsche Aufklärung in Osteuropa. ZS 1943/44: Die Nationalitätenkämpfe in Böhmen, Der russische Reichsgedanke, Kirche und Volkstum im slawischen Sprachraum (společně s H. J. Beyerem). LS 1944: Imperium russicum: Werden und Wesen, Die nationale Wiedergeburt in Böhmen. ZS 1944/45:

Seznam disertací v letech 1940–1945, při jejichž přípravě hrál Winter jako vedoucí práce rozhodující roli, podobně jako témata přednášek naznačuje pozvolné přenášení těžiště badatelského zájmu od českých náboženských dějin k problematice dějin Ukrajiny a Ruska. Na první práce týkající se dějin myšlení v českých zemích, které vznikaly přibližně ve stejné době jako Winterova kniha o josefinismu, psali druhé posudky dvakrát Ernstberger a jednou Wostry, Pfitzner a také nově z Vídně do Prahy povoláný historik nových dějin Taras Borodajkewycz.⁸⁷³ Ruská témata Winterovi posuzoval Beyer, který se považoval za specialistu na ruskou problematiku. Práce Helene Armsen navíc oficiálně vznikala v rámci činnosti Nadace Reinharda Heydricha.

rok	autor, název	Referenti
1940/1941	Dr. Julius Klitzner , Hieronymus Hirnheim (1937–1679)	<i>Winter – Ernstberger</i>
1941/1942	Josef Hemmerle , Nikolaus von Laun, erster Professor der Prager Karls-Universität	<i>Winter – Wostry</i>
1942/1943	Ernst Friedl , Bruno von Schumburg	<i>Winter – Pfitzner</i>
1942/1943	Hugo Gotthard Bluth , Der Kampf des Valerian Magni (1586–1661) gegen den Jesuitenorden	<i>Winter – Ernstberger</i>
1944/1945	Walter Loas , Graf Leo von Thun u. Hohenstein in seiner Stellung zur Nationalitätenfrage	Winter – Borodajkewycz
1944/1945	Helene Armsen, geb. Facht , Die treibenden Kräfte der Aufstandsbewegungen des Imperium russicum von Rasin bis Pugatschew	<i>Winter – Beyer</i>
1944/1945	Ivan Lysiack-Rudyckyj, Michajlo Drahomanow. Ein Beitrag zur Entwicklung der politischen Ideen in Osteuropa	<i>Winter – Beyer</i>

Jako druhý posuzující referent byl Winter uveden v seznamu disertačních prací teprve od akademického roku 1944/1945, v němž stihl posoudit celkem čtyři práce. Z nich jednou vedli přípravu historik Wostry a profesor pedagogiky Otto, dvakrát se jednalo o práce s „východoevropským tématem“ a studenty vedl Beyer.⁸⁷⁴ To za jeden a půl roku nebylo málo, ale také nijak mnoho. Největší množství posudků zpracovali

Moskau und Rom im Geisteskampf um Osteuropa, Der böhmische Feudalismus im 19. Jahrhundert. LS 1945: Zaren und Päpste, Das Barock in Böhmen. K tomu ještě cvičení k evropským duchovním dějinám. Viz AUK, Personal- und Vorlesungsverzeichnis 1940–1945.

873 Tabulka níže byla vytvořena na základě tištěného soupisu pod názvem Disertace pražské univerzity v Praze 1882–1945. Sv. 2, Praha 1965. K disertačním pracím, které vedl a posuzoval Winter, viz také KONRÁD: Geisteswissenschaften, s. 234.

874 Tamtéž. Kromě toho 21. 3. 1945 odmítl Winter posuzovat disertaci Adelgundis Schulze Die Nachrichtenpolitik der „Prager Presse“ in Bezug auf die kroatische Frage z toho důvodu, že se nejednalo o historickou práci, která nebyla ani vypracována historickou metodou, nýbrž o práci vyhotovenou *zeitungswissenschaftlich*. Práci, kterou vedl profesor žurnalistiky März, nakonec posuzoval Taras Borodajkewycz.

„... ve službě národu a vědě“?

jako vedoucí práce nebo posuzovatelé mezi historiky Ernstberger a Wostry. Pfitzner se naproti tomu od roku 1943 mezi vedoucími prací nebo posuzovateli neobjevoval vůbec, Pirchan kupodivu vedl jen minimální množství prací, Borodajkewycz po příchodu do Prahy nestihl vychovat dost studentů a počet Zatschekových doktorandů se výrazně snížil díky více než ročnímu intermezzu na Vídeňské univerzitě.⁸⁷⁵

Od roku 1940 vedení Filozofické fakulty Německé univerzity jednalo o zapojení profesorů a docentů univerzity do přednáškové činnosti pro wehrmacht a jednotky zbraní SS.⁸⁷⁶ V dopise vrchního velitele Luftwaffe mělo být cílem těchto přednášek „ukotvení německých válečných cílů, poučení a vzdělávání a duchovní podnícení a povzbuzení“.⁸⁷⁷ Dochovaná složka v archivu Karlovy univerzity naznačuje, že k takovým přednáškám v letech 1940 až 1942 byla připravena celá řada profesorů a docentů (z historiků T. Hopfner, R. Schreiber, W. Wostry, J. Pfitzner, G. Pirchan, H. Zatschek, dále také E. Otto, G. Becking, A. Grohmann, E. Schwarz, A. Rotter, A. Gotsmich, K. Schilling, K. Bittner, E. Preissing, J. Hanika), ačkoliv některá témata byla patrně odmítnuta.⁸⁷⁸ Není úplně zřejmé, jestli a kolik přednášek pražští vědci přednesli, avšak koncem roku 1943 byl zaslán nový oběžník s požadavkem účasti na válečných přednáškách.⁸⁷⁹ K přednáškám pro frontové studenty se dobrovolně z celé univerzity přihlásilo 13 vyučujících, až na čtyři všichni z Filozofické fakulty.⁸⁸⁰ Během roku se pak uskutečnilo několik přednášek pro vojenské oddíly, ale také pro zbraně SS. Rovněž Eduard Winter byl mezi vybranými. Nejednalo se však o přednášky pro wehrmacht, nýbrž pro důstojníky junkerských škol zbraní SS. Podle Aleny Míškové přednášeli pro tyto junkerské školy v protektorátu v Milovicích a v Benešově a v bavorském městečku Bad Tölz také Beyer, Hippus, Pfitzner a historik umění Hans Werner Hegemann.⁸⁸¹ Lze přesně zdokumentovat dvě takové Winterovy přednášky.

875 Ze soupisu disertací vyplývá, že ve stejné době, kdy byl Winter na Filozofické fakultě, tedy od akademického roku 1940/1941, vedl Ernstberger 18 prací a 30 jich posuzoval, Wostry vedl 13 a posuzoval 18, Zatschek 9 a 5, Pfitzner 7 a 7, Pirchan 2 a 3 a Borodajkewycz 1 a 4. Beyer pro srovnání stihl vést 4 práce a posuzoval 3. Kromě Wintera posuzoval práce Beyerových doktorandů Ernstberger.

876 AUK, Filozofická fakulta Německé univerzity, Složka V II: Wehrbetreuung Vortragsdienst (1940–1944).

877 Tamtéž, Der Oberbefehlshaber der Luftwaffe 25. 4. 1940 (opis). Bez adresáta. Z rektorátu přeposláno děkanovi FF.

878 Tamtéž. Seznamy s tématy navržených přednášek. Některé byly ručně škrtnuty. Přednášky koordinoval pověřenec pro vojenské přednášky vojenského zplnomocněnce při Úřadu říšského protektora. Viz MÍŠKOVÁ: Německá (Karlova) univerzita, s. 164.

879 Tamtéž. Rektor děkanovi Filozofické fakulty 25. 11. 1943 s opisem korespondence mezi wehrmachtem a Říšským ministerstvem vědy, výchovy a národního vzdělání. Na průklepu jsou podpisy profesorů, kteří to viděli, mezi nimi i Winterův, Beyerův, Zatschekův, Hippusův, Borodajkewyczův, Märzův, Ottův, Beckingův ad. Počátkem roku 1944 byly profesorům rozeslány dotazníky týkající se těchto přednášek.

880 MÍŠKOVÁ: Německá (Karlova) univerzita, s. 164.

881 Tamtéž. Z textu Míškové ale nelze přesně poznat, zda se Winter podílel na všech přednáškových cyklech.

Pfitzner si do svého deníku zapsal, že v červnu 1944 s ním v Bavorsku přednášel také Winter,⁸⁸² který hovořil o ortodoxní církvi na Ukrajině.⁸⁸³ V prosinci 1944 odjel Winter do Bad Tölz podruhé, aby přednášel v rámci přednáškového cyklu o jihovýchodní Evropě.⁸⁸⁴

Některé dokumenty a korespondence ovšem prozrazují, že vztahu k Beyerovi se Winter snažil využít k zákulisní podpoře svých přátel z předválečného německého mládežnického prostředí. A tímto způsobem povyšoval svou jinak spíše marginální pozici. Nebylo vůbec náhodou, že byl nakonec do Prahy na nově zřízený extraordinariát nových dějin se zaměřením na jihovýchodní Evropu povolán Winterův dlouholetý přítel z Vídně, archivář v hlavním vídeňském archivu a docent nových dějin na Vídeňské univerzitě Taras Borodajkewycz. Když byl do komise, která se hledáním vhodného profesora zabývala, zvolen také Winter, okamžitě se dopisem dotázal vídeňského přítele, zdali kandidaturu přijme.⁸⁸⁵ První místo bylo ale vyhlédnuto pro ředitele mnichovského jihovýchodního ústavu Fritze Valjavce, jehož znal Beyer ze společného berlínského působení na Fakultě zahraničních studií (*Auslandswissenschaftliche Fakultät*), obsazené mladými, v nacionálněsocialistické ideologii ukotvenými vědci, a proto byl Borodajkewycz navržen až na druhém místě.⁸⁸⁶ Valjavec měl pro Prahu, kde byly Beyerem tehdy rozvíjeny poslední plány o konečné podobě Nadace Reinharda Heydricha, mnohem větší význam, „protože jím řízené ‚Südostdeutschen Forschungen‘ [časopis *Südostforschungen*] se obzvláště dobře hodí do plánů pražské říšské nadace“. Avšak z neznámého důvodu jednání s Valjavcem zkrachovalo a ten zůstal v Berlíně.⁸⁸⁷ Fakulta nicméně byla asi také díky Winterovi přesvědčena i o Borodajkewyczovi, „že se do předložených úkolů dobře zapracuje“.⁸⁸⁸

882 ŠUSTEK – MIŠKOVÁ: Josef Pfizner a protektorátní Praha v letech 1939–1945, s. 140.

883 Winterova přednáška pak vyšla v časopise vydávaném Filozofickou fakultou pro vojáky na frontě pod názvem *Orthodoxe Kirche und Volkstum*. *Volkswissenschaftliche Feldpostbriefe*, říjen 1944, s. 1–6.

884 BArch Berlin, Kurator der deutschen Hochschulen R 31/700, Winter kurátorovi 28. 11. 1944. Tématem této přednášky byly vztahy Říma a Ruska v „boji o východní Evropu“, tedy náboženské a politické důsledky rozdělení křesťanské církve na církev katolickou a ortodoxní a takto vzniklých vztahů římského papeže k pravoslavnému Rusku.

885 ŌSA, Kriegsarchiv, Nachlass T. Borodajkewycz, R 1251/170, Winter Borodajkewyczovi 6. 6. 1942. Winterův vliv dokazuje i životopis předložený v souvislosti s povoláním na univerzitu do Prahy, který nese příписы s doplňujícími údaji psané Winterovým rukopisem. AUK, Osobní spis T. Borodajkewycze, Curriculum vitae z 11. 6. 1942.

886 AUK, Rektorát Německé univerzity, Obsazení kateder na Filozofické fakultě C 2, děkan Hoffman Říšskému ministerstvo vědy, výchovy a národního vzdělání 24. 7. 1942.

887 Tamtéž. Viz také HAAR: Friedrich Valjavec, s. 112.

888 AUK, Rektorát Německé univerzity, Obsazení kateder na Filozofické fakultě C 2, děkan Hoffman Říšskému ministerstvo vědy, výchovy a národního vzdělání 24. 7. 1942.

„... ve službě národu a vědě“?

O něco podobného Winter usiloval také v dalších letech, když se pokoušel prosadit na fakultu přítele z říšskoněmeckého mládežnického hnutí, docenta na univerzitě v Halle pro hospodářské a sociální dějiny a později pro národní hospodářství a od roku 1939 spolupracovníka vojenského obranného zpravodajství wehrmachtu Hanse Raupacha.⁸⁸⁹ Winter velmi dobře znal mocenskou pozici Beyero-
rovu, a proto považoval za důležité, aby se mu Raupach, jehož knihu o českém obrození Beyer znal,⁸⁹⁰ nezapomněl připomenout.⁸⁹¹ Z formulace korespondence je také zřejmé, že Winter příchod Beyera do Prahy a zapojení do organizace Nadace Reinharda Heydricha chápal jako dobrou příležitost dalšího vědeckého rozvoje.⁸⁹² Přesto se teprve na samém konci války podařilo prosadit, aby se Raupachovo jméno objevilo na prvním místě návrhu obsazení místa profesora pro národovědu a národní historii Moravy (*Volkskunde und Stammesgeschichte Mährens*).⁸⁹³ Nejednalo se vůbec o náhodu, že padlo Raupachovo jméno. Winter byl Beyerem pozván do pracovny k důvěrnému předjednání záležitosti dva dny před vypracováním návrhu.⁸⁹⁴ Dotyčný návrh se jeví jako naprostý vrchol Winterova zákulisního vlivu a svědčí o nárůstu Winterovy mocenské pozice v posledních letech války. Dokonce i na druhém a třetím místě byli navrženi Winterovi přátelé ze Staffelsteinu Rudolf Schreiber a Eugen Lemberg, který se ovšem o třetí místo dělil s pražským docentem Berankem.⁸⁹⁵

Mnohdy poněkud rozporuplná a protichůdná zjištění o Winterově působení vytvářejí dojem, jako by Winter ve skutečnosti ani o žádnou funkci nestál. Jedno je

889 K Hansi Raupachovi viz BORCHARDT, Knut: Hans Raupach (1903–1997). In: Neue deutsche Biographie, Bd. 21, Berlin 2003, s. 207–208, a na základě osobního spisu na univerzitě v Halle sestavený portrét na stránkách univerzity v Halle, viz Hans Raupach. In: <http://www.catalogus-professorum-halensis.de/raupachhans.html> (cit. 8. 8. 2016).

890 RAUPACH, Hans: Der tschechische Frühnationalismus. Ein Beitrag zur Gesellschafts- und Ideengeschichte der Vormärz in Böhmen. Essen 1939. V roce 1936 publikoval Raupach ještě jinou knihu o českých dějinách 19. století. Bismarck und die Tschechen im Jahre 1866. Berlin 1936. Kniha vyšla v berlínském nakladatelství Volk und Reich Verlag.

891 *Mit Prof. Beyer halte bitte dringend Verbindung. Er wird dann auch deine Berufung am ehesten durchführen, ich hoffe ganz bestimmt damit!* Archiv Bavorské akademie věd, Pozůstalost Hanse Raupacha, Winter Raupachovi, nedatováno (pravděpodobně 1943).

892 V dopise, který předcházel výše citovanému nedatovanému dopisu, psal Winter, že upozornil Beyera, že by se Raupach mohl zapojit také do kolektivní práce o Čechách (téma Politická psychologie Čechů), kterou Heydrichova nadace připravovala. K tomu dodal: *Vor allem ist die Verbindung mit Beyer wichtig, der die Leitung in geistiger Beziehung hat. Hier läßt sich doch wirklich viel arbeiten.* Tamtéž, Winter Raupachovi 12. 7. 1943.

893 AUK, Rektorát Německé univerzity, Obsazení kateder na Filozofické fakultě C 2, důvěrná Beyero-
va zpráva pro rektora Albrechta ve věci *Lehrstuhl für Volkskunde und Stammesgeschichte Mährens* ze 17. 3. 1945. První část jsem přeložil jako národovědu, a nikoliv, jak by se snad více hodilo, nauku o lidové kultuře. Beyer sám vysvětlil, že má jít více o nauku o národě, resp. národech, než o nauku o lidové kultuře.

894 AHMP, Pozůstalost E. Wintera, i. č. 29, Beyerův dopis Winterovi z 12. 3. 1945.

895 Tamtéž.

očividné. Winter se koncentroval na vědecký výzkum. V jednom dopise Schreiberovi z podzimu 1940 napsal, že by společně s Wostrym měli spolupracovat “ve službě národu a vědě”.⁸⁹⁶ To bylo v době, kdy, jak psal, se cítil být vytlačen z vědeckého dění poněkud na okraj a kdy veškerý svůj čas věnoval velké analýze josefinismu. Svou knihu o josefinismu přes její nepopiratelné reforměkatolické pojetí, které v praktické rovině nenašlo u vysokého důstojníka pražské SD pochopení (přímý odkaz na katolickou reformu proto Winter raději odstranil z původně ohlášeného titulu),⁸⁹⁷ prezentoval jako knihu, která nevybočuje z nacionálněsocialistické ideologie. Důraz patrně kladl na britkou kritiku papežského Říma a římskokatolického centralismu. Z poválečného výsledku Jacobiho nezaznívalo zrovna nadšení z toho, jak kniha nakonec vypadala. Přesto ji poslední velitel pražské centrály SD „oceníl“ příznavně. Jako by chtěl vyzdvihnout opak toho, co od ní původně očekával. Byla prý napsaná „velmi objektivní formou a bez zvláštního ostří proti katolické církvi“.⁸⁹⁸

V mnoha směrech kniha skutečně splňovala rámec nosný pro nacionálněsocialistické pojetí problému katolické církve.⁸⁹⁹ Josefinismus chápala v národoveckém, rasově podmíněném vědeckém diskurzu jako výraz germánského ducha, stojícího proti římskému formalismu, což upomínalo na Rosenbergovy úvahy.⁹⁰⁰ Ale především byla kniha jednoznačně namířena proti papeži a římskému centralismu, neboť vyzdvíhovala právo panovnického trůnu při formování církevní problematiky v duchu zemských církví.⁹⁰¹ V této rovině se Winterova koncepce nelišila od výkladu josefinismu, který se objevil v prvním svazku velkého slovníku o křesťanství, jehož vydavatelem byl Alfred Rosenberg.⁹⁰² Dále byla kvůli principiálnímu papežské-

896 AHMP, Pozůstalost R. Schreibera, Winter Schreiberovi 8. 11. 1940.

897 WINTER, Eduard: *Der Josefinismus und seine Geschichte. Beiträge zur Geistesgeschichte Österreichs 1740–1848.* Brünn, München, Wien 1943. (Kniha vyšla v brněnském nakladatelství Rudolfa Rohrera). Původní podtitul ale měl být jiný: *Eine Tragödie des Reformkatholizismus.* Viz WINTER, Eduard: *Der Jansenismus in Böhmen und Mähren und seine Bedeutung für geistige Entwicklung Österreich-Ungarns.* Südostforschungen 7, 1942, s. 455, pozn. č. 46.

898 AMV ČR, 305-638-2, Jacobiho výpověď k osobě E. Wintera z 2. 12. 1946.

899 Viz mou studii o josefinismu v různých kontextech okupace a nacionálněsocialistického režimu NĚMEC: *War die Josephinismus-Interpretation*, s. 102–140. Součástí studie je také edice vyřazené kapitoly knihy o josefinismu s Bolzanovovou korespondencí ohledně perfektibility katolicismu. I tato skutečnost ukazuje na reforměkatolický narativ studie.

900 „Josefinismus proto nebyl současníky bezdůvodně srovnáván s reformací Lutherovou. Jako tato byl i josefinismus projevem germánského člověka proti římskému formalismu.“ Citován český překlad WINTER, Eduard: *Josefinismus a jeho dějiny.* Praha 1945, s. 367. V německém originále s. 479. Ve druhém, východoněmeckém vydání byla věta vypuštěna, a tak byl vynechán „germánský“ rys josefinismu. Srov. WINTER, Eduard: *Der Josefinismus und seine Geschichte. Geschichte des österreichischen Reformkatholizismus 1740–1848.* Berlin 1962, s. 349.

901 Podle Wintera byl josefinismus z církevně-právního hlediska především bojem „za autonomii zemských církví, jaká byla samozřejmá církvi prvního tisíciletí, proti stále sílícímu římskému centralismu“. Citován český překlad WINTER: *Josefinismus a jeho dějiny*, s. 367. V německém originále s. 479.

902 Viz heslo *Josephinismus*. In: *Handbuch der Romfrage.* Bd. 1, München 1940, s. 688–689. Winter ale nadto pojímal josefinismus jako duchovní a náboženský fenomén.

mu postojí jezuitů silně protijezuitská. Vyzdvižení byli naopak oponenti papežství, stoupenci galikanismu a jansenisté, kteří byli označeni průkopníky nového věku a nového myšlení, katolického osvícenství. Winter důsledně následoval Sebastiana Merkla, který katolické osvícenství rehabilitoval jako pokus o nutnou reformu zastaralého barokního katolicismu a jako „průchozí stádium [*Durchgangsstadium*] k novému věku“.⁹⁰³ Císař Josef II. byl představen jako geniální církevní reformátor, usilující vybudovat církev chudou a sloužící, jejíž podoba měla být blízká prvotní křesťanské církvi. Autor konsekventně rozvíjel své názory z druhé poloviny třicátých let a v podstatě říkal, že církev by ve skutečnosti měla být nepolitickou institucí a naopak, že stát by měl být z principu religiózně založen. K tomu docházelo právě v reformách Josefa II. a josefinských osvícenců. Winter obhajoval rozhodnutí zrušit jezuitský řád pro jeho provázanost s papežstvím, a přestože uznával, že Josef byl ve svém revolucionářském nadšení necitlivý, schvaloval císařovy příkazy k rušení klášterů. V podstatě souhlasil i s podřízováním života církve státní kontrolou, pokud bylo toto podřízení motivováno reformním duchem, který nabourával konzervativnost myšlení kuriální byrokracie. Představitelé josefinismu jakožto duchovně-historického fenoménu totiž prý „zamýšleli více, totiž do základů pronikající církevní reformu, jež chtěla obnovit nejen zřízení, nýbrž také bohoslužbu, kázeň, ba dokonce i věrouku“.⁹⁰⁴ Winter prohlásil, projektuje do textu své osobní zkušenosti, že úsilí josefinistů prý možná až příliš podléhalo osvícenskému utilitaristickému „duchu doby“ a státní autoritě, nikdy však prý nepopírali „věčné a Božské v církvi“, zůstali její součástí a jejich myšlenky „nemohou být jednoduše odklizeny tím, že se prohlásí za kacírské“.⁹⁰⁵

Taková interpretace katolického osvícenství v habsburské monarchii nepochybně nahrávala církevní politice nacionálněsocialistického režimu, který rušil kláštery a konfiskoval církevní majetky. Také proto kniha vyvolala v katolickém prostředí ostré odmítnutí Winterova konceptu josefinismu, které se k širší veřejnosti dostalo až o mnoho let později díky pětisvazkovému dílu rakouského jezuitského historika Ferdinanda Maasse. Proti Winterovi Maass od počátku padesátých let rozpracoval tradiční katolickou koncepci josefinismu ve významu císařské politiky zcela podřizující církve státnímu zájmu.⁹⁰⁶

903 MERKLE, Sebastian: Die katholische Beurteilung des Aufklärungszeitalter. In: TÝŽ: Ausgewählte Reden und Aufsätze. Würzburg 1965, s. 361–413, zde 413. Viz také druhý jeho spis *Um die rechte Beurteilung der sogenannten Aufklärungszeitalter*. In: tamtéž, s. 414–420.

904 Citován český překlad WINTER: Josefinismus a jeho dějiny, s. 367. V německém originále s. 479.

905 WINTER: Josefinismus a jeho dějiny, s. 371.

906 MAASS, Ferdinand: Der Josephinismus. 1. sv. Ursprung und Wesen des Josephinismus 1760–1769. Wien 1951; 2. sv. Entfaltung und Krise des Josephinismus 1770–1790. Wien 1953; 3. sv. Das Werk des Hofrats Heinke 1768–1790. Wien, München 1956; 4. sv. Der Spätjosephinismus 1790–1820. Wien, München 1957; 5. sv. Lockerung und Aufhebung des Josephinismus 1820–1850. Wien, München 1961. Viz také Maassovo heslo Josephinismus. In: Höfer, Josef – RAHNER, Karl (eds.): Lexikon für Theologie und Kirche, 5. sv., Freiburg 1960, sloupek 1137–1139. Když následně mezi Winterem a Maassem vy-

Srovnajme si Winterovo pojetí také s hodnocením císaře Josefa II. a josefinských reforem z pera aktivistického publicisty Emanuela Vajtauera, jak je podal v eseji do sborníku k pátému výročí protektorátu. Esej ukazuje, že oficiální protektorátní výklad byl očištěný od jakéhokoli nacionálního zabarvení císařovy vlády a vykresloval reformního císaře jako revolucionáře provádějícího revoluci shora. Vajtauer dokonce napsal, že tím josefinská „doba značně připomíná dobu nynější revoluce nacionálněsocialistické v Německu, kde stát v zájmu celku je nucen ne dbat privilegií a sobeckosti dnešního stavu šlechtického, kterým je kapitál, a chrání před ním nové nevolnictvo, kterým jsou dělníci“. Podobně jako Winter i Vajtauer vysvětloval význam církevních reforem, včetně zrušení „četných klášterů a podniku jezuitů“ a údajného jezuitského monopolu na školní vzdělávání (všimněme si, že hovoří pouze o jezuitech), tím, že byl odstraněn „monopol katolické církve na svědomí národa“.⁹⁰⁷ Ašak tím veškerá podobnost s Winterovou interpretací končí. V pojetí Vajtauera císař neprováděl žádnou zásadní reformu křesťanství podobnou nové reformaci, jak tvrdil Winter, nýbrž vycházel z myšlení anglického deismu a francouzského osvícenství, což Vajtauera vedlo k závěru, že „revoluce Josefova byla ovšem napájena z jiných duchovních pramenů nežli revoluce dnešní“. Vlastním smyslem Josefovy revoluce prý bylo zestátnění a centralizace. A s tím by Winter souhlasil jen velmi neochotně. Jeho kniha tak úplně nezapadala do okupačního historického diskurzu.

Je tedy otázkou, komu vlastně byla studie o josefinismu určena. Nejvýraznější poselství totiž vnášela do prostředí katolických teologů, kteří debatovali o reformě katolické církve. Winter se domníval, že se mu z důkladného studia záměrů, cílů a výsledků josefinských náboženských reforem podařilo prokázat, že reforma vycházející zevnitř církevního života není možná. Každá pronikavá reforma byla odsouzena k neúspěchu, protože v podstatě papežství a jeho systému bylo prý především „úsilí o soustředění absolutní moci v církvi“.⁹⁰⁸ Aby byla úspěšná, musel by se v církvi rozhořet nikoliv reformní, ale revoluční proces, nebo by musel přijít nějaký podnět zvnějšku.⁹⁰⁹ A přesně v tomto smyslu knize rozuměl jeden význam-

vrcholil ostrý spor, neubráníl se Maass tomu, aby v nejprestižnějším německém historickém časopise neupozornil, že kniha vyšla v době nacistického režimu: *E. Winter hat seinerzeit unter der Herrschaft des Nationalsozialismus eine breite Darstellung des österreichischen Josephinismus erscheinen lassen. Da man im Jahre 1943 nicht mehr so leicht das notwendige Papier für ein solches Werk bekam, müssen sich die damit befaßten Machthaber des Dritten Reiches doch wohl allerhand von diesem Kampfbuch gegen die katholische Kirche versprochen haben.* F. Maass v recenzi Winterova 2. vydání (Berlin 1962) v *Historische Zeitschrift* 198, 1964, s. 682–685, cit. 682.

907 VAJTAUER, Emanuel: Česká politika ve věku strojovém. In: Po pěti letech 1939–1944. Praha 1944, s. 23–144, zde s. 44.

908 WINTER: Josefinismus a jeho dějiny, s. 371.

909 *Die Anregung mußte von außen kommen oder durch einen inneren revolutionären Prozeß ausgelöst werden.* WINTER: Der Josefinismus, s. 407.

ný reformně uvažující teolog v Německu, který si takový vnější podnět sliboval od zásahu silného státu, rozuměj státu nacionálněsocialistického.⁹¹⁰

Přestože Winter od nacistického režimu neobdržel ani pamětní medaili k upomenutí na 1. říjen 1938, ani žádnou z nově vyhlašovaných cen pro mladé, nebo naopak zasloužilé vědce, ba pravděpodobně nebyl oceněn ani žádným vysokým vyznamenáním, byl v roce 1944 dvakrát navržen na udělení Válečného záslužného kříže II. třídy bez meče. Poprvé ho jako pracovníka Heydrichovy nadace navrhla na jaře s jeho pracemi spokojená pražská SD, když doplňovala návrh rektora Klauzingera, se kterým nesouhlasila, podruhé ho koncem roku 1944 navrhoval kurátor pražské univerzity společně s Ernstbergerem jako poslední dosud takto neoceňené univerzitní profesory historie.⁹¹¹ Kurátorovo zdůvodnění vyzdvihovalo, že Winter byl vědecky nejproduktivnějším autorem Filozofické fakulty.

Winter pracoval v nepřerušném vysokém pracovním tempu až do posledních dnů války. Na podzim 1944 měl připraven rukopis knihy o vztahu Ruska a Vatikánu v letech 1878–1903, pro kterou našel nakladatele až o pět let později v NDR.⁹¹² Z mnohaletého zájmu o pravoslavné náboženství a církve a asi také jako vedlejší výsledek prací pro Hartlovo oddělení RSHA vyrostl navíc také rukopis knihy, která si dávala za úkol podat problematiku ortodoxních církví přehledně a snad i trochu populárně. Kniha o rozsahu 150–180 stran pod názvem *Die Orthodoxen Kirchen Europas* byla psána pro Kohlhammer Verlag, ale nikdy nevyšla. Zmínka o ní se zachovala jen proto, že se Hansi Joachimovi Beyerovi hodila do nového „evropského“ kursu, pomocí kterého se v posledních válečných měsících snažil pro Heydrichovu nadaci najít nové existenční ospravedlnění. V rámci tohoto „evropského“ kursu

910 Jednalo se o významného teologa Karla Adama (1876–1966), jak přesvědčivě dokazuje soukromá korespondence s Oskarem Schroederem z 15. 7. 1944, kterou zveřejnila a v naznačeném smyslu vyhodnotila Lucia SCHERZBERG: *Kirchenreform mit Hilfe des Nationalsozialismus. Karl Adam als kontextueller Theologe*. Darmstadt 2001. s. 309–310, a TÁŽ: *Karl Adam und der Nationalsozialismus*. Saarbrücken 2011, s. 163–166: *E. Winters Buch über den Josephinismus [...] hat mich von neuem darüber belehrt, dass es unter den heutigen Verhältnissen völlig aussichtslos ist, durch privates, persönliches Tun oder Leiden eine Reformation der Kirche zu erzwingen. In den Josephinischen Kämpfen folgte eine Indizierung der andern, eine Suspension der andern – u[nd] doch blieb die Öffentlichkeit davon unberührt. Rom blieb Sieger. Seit dem Vatikanum ist es (wenn auch nicht in der Theorie, so doch in der Praxis) doch so, dass es nur mehr ein Pneuma in der Kirche gibt, das des Papstes, u[nd] dass die kirchliche Gläubigkeit darin besteht, an diesem einen päpstlichen Pneuma teilzunehmen. [...] Eine Umgestaltung kann nur von außen kommen also auf dem Wege der Gewalt. Dann wird der unvergängliche Geist Christi neues Leben aus den Ruinen locken...*

911 NA, ÚŘP, 114-318-8, návrh kurátora Ehrlichera z 28. 12. 1944. Před nimi již toto ocenění dostali skoro všichni profesori historických oborů, kteří nenarukovali na frontu, např. O. Peterka, E. Schwarz, W. Wostry, W. Weizsäcker, H. Zatschek a rovněž celá řada dalších profesorů Německé Karlovy univerzity. Viz *Prager Hochschulblätter* 2, 1944, č. 4/5 (22. 7.), s. 10.

912 BArch Berlin, R153, sg. 1007, Winter Papritzovi z 26. 10. 1944. 150stránkový rukopis nesl název *Rußland und Vatikan in der Zeit des Imperialismus 1878–1903* a Winter ho Papritzovi nabízel s tím, nemá-li přístup k nějaké ediční řadě, do níž by se kniha hodila. Kniha nakonec vyšla pod názvem *Russland und die slawischen Völker in der Diplomatie des Vatikans 1878 bis 1903*, Berlin 1950.

měla být Evropa vylíčena v pozitivním světle proti komunistickému Východu.⁹¹³ Winter tak ještě na samém konci války stál v řadách těch, jejichž stereotypní představu o slovanském „Východu“ se jen o několik měsíců později rozhodl korigovat.

Paradox česko-německého přátelství

Přes svůj národovecko-rasový odkaz ke „germánskému duchu“ nebyla studie o josefinismu psána s prvoplánovitě protičeskou tendencí. Koncepce josefinismu však zcela opomíjela tradiční český výklad epochy jako období zrodu národního uvědomění. Národněobrozeneckému hnutí bylo obecně věnováno jen velmi málo pozornosti. Jen místy Winter zmínil „německý“ původ osvěcenských učenců (zvláště historiků) a v závěru naznačoval, že péčí o vzdělání širokých lidových vrstev josefinismus vytvořil „předpoklad pro rychlé proniknutí národního obrození v 19. století“ mezi obyvatelstvem českých zemí.⁹¹⁴ Byl-li josefinismus vnímán jako výraz německého myšlení, lze i na tomto místě říci, že autor potvrzoval a rozvíjel okupační historický narativ o německém základu českého myšlení. Avšak Winter to v textu nijak zvlášť nezdůrazňoval přinejmenším proto, že téma jeho studie bylo jiné. Když v říjnu 1944 knihu od Wintera obdržel Albert Pražák, jen o několik měsíců později jeden z hlavních představitelů pražského květnového povstání, ohodnotil ji v soukromé korespondenci jako „imponující“ studii. Bylo to zcela určitě opatrné vyjádření, ale nemyslím, že bylo pouze diplomatické. Pražák si současně dovolil uštěpačně popíchnout svého v nacistických strukturách etablovaného kolegu, když mu přislíbil recenzovat knihu v časopise Naše věda, „až bude tento časopis opět vycházet“.⁹¹⁵

Za zmínku nakonec stojí také Winterův poměr k českým kolegům ze zavřených českých univerzit, kteří byli v protektorátu nuceni přežívat, jak se dalo. V tomto vztahu prosvítá jeden z největších paradoxů Winterovy biografie, neboť tento příslušník Beyerova kruhu zdaleka ne vždy dodržoval rámce chování říšského profesora nacionálněsocialistického ražení. Winter nadále sledoval českou historickou produkci a nadále na ni upozorňoval v německém odborném tisku.⁹¹⁶ V jednom ze svých posledních dopisů se hájil Josef Šusta před poválečným nařčením z kolaborace s Němci tím, že se s žádnými Němci nestýkal, kromě jednoho souseda

913 NA, ÚŘP, sg. 3117, k. 120, Buntru K. H. Frankovi 11. 4. 1945.

914 WINTER: Josefinismus a jeho dějiny, s. 365.

915 ABBAW, Pozůstalost E. Wintera, W 158, Pražák Winterovi 14. 10. 1944. Citát přeložen z němčiny.

916 V Časopise dějin sudetských zemí Winter v letech 1941 až 1944 anotoval šestkrát knihy českých autorů (např. Kalistovy práce). V časopise Kyrios (roč. 4, 1939/1940) recenzoval dvě knihy českých autorů. V jedné z těchto recenzí ovšem pro jeho jinak objektivistický styl neobvykle vyzdvihl *jüdische Einfluss* v hospodářských dějinách „sudetských zemí“. Viz rec. knihy Karla Hocha, Čechy na prahu moderního hospodářství v Kyrios 4, 1939/40, s. 178–179.

„... ve službě národu a vědě“?

matematika, který byl protinacistického smýšlení, a právě Eduarda Wintera, jenž mu sám nosil své knihy, čemuž se Šusta, jak doslova napsal, nemohl vyhnout.⁹¹⁷ Po válce pak písemně potvrdila zaměstnankyně bývalého Státního historického ústavu, a tudíž v Heydrichově nadaci přímá podřízená Heinze Zatscheka, historička Milena Linhartová Winterův trvalý zájem o české kolegy: „Dr. Eduard Winter přišel mě v r. 1943 osobně varovat před Dr. H. Zatschekem, tehdejšími ‚leiterem‘ Historického ústavu a radil mně, abych zahladila jakékoliv stopy protinacistické činnosti, ukryla protiněmeckou literaturu a jak v ústavu, tak i v bytě vše připravila na možnou prohlídku Gestapa.“ Dodala také, že ji Winter žádal, aby s ním mluvila česky a němčinu užíval pouze v případě, když dobře nerozuměl.⁹¹⁸ Ačkoliv bylo toto potvrzení, stejně jako podobné Sojákovo potvrzení, Winterem vyžádáno, aby mu pomohlo obhájit se před sovětskými úřady v Rakousku, a ačkoliv mohlo jít o jeho alibismus, získají tyto informace na větší důvěryhodnosti, když je srovnáme s dalšími podobnými skutečnostmi.

V korespondenci Zdeňka Kalisty se dochoval krátký dopis z 16. června 1942, který svědčí o tom, že nacistický teror, který se po atentátu na Heydricha obzvlášť krutě a krvavě obracel proti českému obyvatelstvu, pociťoval i člověk, který se rok a půl předtím přihlásil k tomu, že je stoupencem nacistického budování Německa. Od tohoto Německa se nijak nedistancoval a vyjádřil dokonce i šest dní po vypálení Lidic přesvědčení, že jeho orgány budou jednat podle práva. Byl však ochoten svému českému kolegovi podat ze své vlastní vůle kdykoliv pomocnou ruku. Dopis je odpovědí na neznámé Kalistovo vyjádření. Dovolím si jej ocitovat v překladu celý.⁹¹⁹

16. 6. 1942

„Milý příteli!

Mohu Vás takto tedy stále ještě oslovovat. Je mi líto, že máte strach a že tím zatěžujete své srdce. Jakkoliv jsou časy těžké, jsem si jist, že nedojde k žádnému aktu zloville

917 Viz Šustův dopis Z. Nejedlému z 27. 5. 1945, publikovaný v ČORNEJ, Petr – HANZAL, Josef – SVADBOVÁ, Blanka (eds.): Korespondence Zdeňka Nejedlého s historiky Gollovy školy. Praha 1989, s. 143–154, zde s. 145.

918 ABBAW, Pozůstalost E. Wintera, W 158, strojepisné potvrzení s podpisem Milena Linhartové z 7. 2. 1947, zasláné přes rakouskou cenzuru do Vídně. V podobném duchu podal se stejným datem potvrzení také Vladimír Soják. Obě potvrzení patřila k sobě. Zde také Sojákův dopis Winterovi rovněž z 7. 2. 1947, z něhož vyplývá, že Winter o potvrzení o dobrém jednání s Čechy požádal. Soják dodal: „[...] ale jinak neznám nikoho, kdo by se byl s Vámi více stýkal.“ Tamtéž.

919 Archiv Památníku národního písemnictví, Zdeněk Kalista, i. č. 9220-9313, Winter Kalistovi 16. 6. 1942 (místo neuvedeno): *Lieber Freund! [/] So darf ich Sie immer noch ansprechen. Es hat mir leid getan, daß Sie Angst haben und dadurch Ihr Herz belasten. So schwer die Zeiten sind [,] bin ich sicher, daß kein Willkürakt erfolgt, und nur jener bestraft wird, der sich schuldig macht. Sollten Sie Schwierigkeiten haben, so bin ich natürlich bereit für Sie und Ihre Familie einzutreten [,] soweit ich überhaupt kann. Ich stehe dann sofort zur Verfügung. Mit besten Grüßen von Haus zu Haus [/] Ihr stets ergebener Winter [/] Es drängt mich Ihnen diese Zeilen zu schreiben.*

a potrestán bude pouze ten, kdo je vinen. Měl-li byste mít nějaké problémy, jsem samozřejmě připraven pro Vás a Vaši rodinu zasáhnout, pokud vůbec budu moci. Jsem pak ihned k dispozici.

S nejlepšími pozdravy od domu k domu

Váš stále oddaný

Winter

Nutilo mne to napsat Vám tyto řádky.“

Další skutečnost, která ukazuje na Winterovu paradoxní pozici ve vztahu k českému prostředí, zachovala vzpomínka výše již zmiňovaného instruktora Kuratoria pro výchovu mládeže.⁹²⁰ V létě 1944 se Winter účastnil nějaké série přednášek pro poslední ročníky uzavřených českých vysokých škol, kterou organizovala patrně pražská centrála SD s cílem umožnit 40–50 vybraným studentům českého původu v Říši dostudovat technickou nebo lékařskou vysokou školu, protože se projevil radikální nedostatek inženýrů a lékařů německého původu. Ačkoliv se přednášky konaly na Čeperce u Kladna ve výcvikovém táboře Kuratoria pro výchovu mládeže, neměla údajně podle Jiřího Bendy akce s činností Moravcova kuratoria nic společného.⁹²¹ Seminář, jehož se účastnil Winter, byl povinnou součástí jakéhosi ideového, či lépe ideologického kurzu z historie a sociálních věd (podle Bendy „nalejvárna“), který předcházela vlastnímu studiu v Říši. „Nacistická smetánka“ přednášejících v uniformách (podle Bendy šlo patrně o uniformy NSDAP a SS) přijela na dva dny a mezi nimi přijel i Winter, oblečený na rozdíl od většiny ostat-

920 K Moravcově organizaci pro jednotnou výchovu v říšské myšlence viz ŠPRINGL, Jan: Protektorátní vzor mladého člověka. Kuratorium pro výchovu mládeže v Čechách a na Moravě (1942–1945). Soudobé dějiny 11, 2004, s. 154–177.

921 Opírám se vlastně pouze o vzpomínky PhDr. Jiřího Bendy. Jsem nucen jim důvěřovat, protože jsem dosud žádné další archivní informace o této události nenašel. Benda ovšem napsal již v roce 1957 Winterovi sám od sebe dopis, v němž jejich setkání na Čeperce vzpomenu v úvodním odstavci následujícími slovy: *Es ist nicht ohne Erregung, das ich mir Erlaube, Ihnen nach dreizehn Jahren dieses Schreiben zu senden. Ich muss jedoch auf jene, weit hinter uns liegende Zeit zurückkommen, weil gerade Sie, Herr Professor, in der damaligen für unsere Heimat so schweren und verhängnisvollen Kriegsepoche als ein Beispiel eines guten Lehrers und eines gegenüber uns, Tschechen, positiv eingestellten Menschen vor mir standen. Dank Ihrem persönlichen Einfluss im Seminar, besonders aber in einigen aufschlussreichen Gesprächen in Prag und in Čeperka bei Kladno, wurde einem damals recht unerfahrenen Jungen ein sicherer Weg zur Wissenschaft angedeutet. Ihre Worte über die Notwendigkeit einer aufrichtigen Zusammenarbeit zwischen Deutschen und Tschechen, klangen damals fast ungläublich, werden jedoch allmählich zu einer unbestreitbaren Realität.* Winter Bendovi tehdy navrhol, aby se věnoval ve svém studiu V. Krameriovi a národnímu obrození Čechů. Dopis dále pokračoval stručným popisem Bendových poválečných osudů. ABBAW, Pozůstalost E. Wintera, W 158, Benda Winterovi z 13. 5. 1957. Jiří Benda byl od počátku existence kuratoria jeho pracovníkem, přesněji instruktorem se zaměřením na výklad historie. (Srov. ŠPRINGL: Protektorátní vzor, s. 160, pozn. 29, kde je citován Bendův článek o významu Svatováclavského odkazu.) Benda byl v roce 1946 na základě mnoha svědectví jednoznačně očištěn z nařčení z kolaborace. Naopak svědectví dokládají spíše jeho tehdejší snahu o víceméně nezávislou aktivitu v českém demokratickém duchu. Viz AMV ČR, 59-5-17, Jiří Benda. Benda také později podle svých slov nebyl členem KSČ. Děkuji panu Dr. J. Bendovi za rozhovor v jeho chatě v Mníšku pod Brdy i za svolení nahlédnout do jeho spisu v AMV ČR.

ních řečníků v civilních šatech. Na úvodní dvouhodinovou přednášku své části semináře, která se věnovala dějinám českého národa v rámci Říše, se ovšem objevil v „hořčicové“ uniformě (NSDAP? SA?). Odpolední přednášku už ale zase nastoupil v civilním obleku. Protože Bendu jako instruktora pro dějiny zajímalo, co bude přednášejícím sděleno, vyžádal si údajně, aby se mohl přednášek rovněž zúčastnit. A byl prý velice překvapen, co slyšel. Obě přednášky se prý nesly v duchu zcela odlišném od toho, co znal ze zapůjčených zápisků z kursů pro české učitele dějepisu v Rankenheimu i z jiné dobové literatury. V roce 2005 se již nepamatoval na podrobnosti, ale výklad se údajně nesl v tom duchu, že „veškeré dějiny tohoto prostoru byly dějinami dvou národů a čeho bylo dosaženo pokrokového, bylo dílem Němců a Čechů“. Na Bendu, který prý z vlastních přednášek věděl, co nebylo možné říkat, to dělalo velký dojem. Výklad prý v podstatě odpovídal intenci Mathesiem vydané publikace z roku 1939 Co daly naše země Evropě a lidstvu. Obecně měl Benda z přednášek dojem, že se Winter snažil jít Čechům vstříc, ačkoliv „proti Němcům ovšem pochopitelně ve výkladu nešel“. Odvážil se proto po odpolední přednášce Wintera oslovit a krátká rozmluva se prý protáhla na dvě hodiny. Druhého dne při Winter odjezdu nabídl Bendovi, že by se za něj zaručil, kdyby chtěl studovat na Německé Karlově univerzitě. Když Benda odmítl, pozval ho aspoň k návštěvě svého semináře, jehož název si Benda pamatoval i po téměř šedesáti letech poměrně přesně.⁹²²

Je zajímavé, že podobným, bolzanovským způsobem s důrazem na nutnost vzájemné spolupráce obou národů, který se tak radikálně odlišoval od článků pro protektorovu revue Böhmen und Mähren, Winter argumentoval také o dva roky dříve v dopise kolegovi F. M. Bartošovi, když s ním jednal o možné spolupráci v rámci Winterovy vědecké instituce, zapojené později do Heydrichovy nadace.⁹²³ Nešlo-li v obou případech jen o alibismus či vypočítavost, pak se zdá, jako by Winter v neoficiálním styku s Čechy, pokud k němu měl příležitost, udržoval a rozvíjel dál své předválečné ideje při životě. V mnohém se tyto ideje v zásadě nemusely vylučovat s představou o uspořádání střední Evropy pod německým vlivem. Pokud tomu tak bylo, pak by zlom v jeho poválečném životě přibližně rok po událostech na Čeperce byl o něco pochopitelnější. V každém případě se Winter na tyto události dokázal po válce rozpomenout a přidal k nim vzpomínku, která mu umožnila vytvořit si zásadní vnitřní distanci vůči tomu, čeho se účastnil v letech nacionál-

922 Benda pojmenoval Winterův seminář jako *Seminar für osteuropäische Geschichtsforschung*. Benda si údajně také přesně pamatoval slova, která tehdy při odmítnutí vyslovil. Na základě vzpomínky, umocněné jistou „národní“ hrdostí z toho, že dokázal odmítnout, Benda prý doslova prohlásil, že „nemůže, že musí setrvat až do konce“. A k tomu dodal, že Winter prohlásil, že pochopil a že už nebude naléhat.

923 *Verehrter Freund! [/] Leider habe ich den Antrag für den Forschungsantrag: die Tschechen und Rom bereits weitergeleitet. Ich sah darin einen Freundschaftsdienst, denn ich nicht bereuen werde; auch glaube ich, daß eine neue Erkenntnisse vermittelnde, echte Forschungsarbeit sowohl dem eigenen Volk als auch dem Zusammenleben der Völker nur dienen kann und zwar unter allen Umständen. [/] Mit besten Grüssen von Haus zu Haus [/] Ihr ergebener [/] Winter.* ANM, Pozůstalost F. M. Bartoše, k. 11, sg. 960, Winter Bartošovi 15. 5. 1942.

něsocialistického režimu: „Cestou domů [z Čeperky] na mou prosbu, zdali by mi někteří z těchto mladých Čechů mohli být přenecháni [jako studentská výpomoc] pro bádání, jsem od Jacobiho obdržel odpověď: ‚Ti všichni přijdou do kýble.‘ Že tady na sebe narážely dva světy, nepotřebuji zdůrazňovat.“⁹²⁴

Obhajoval-li se Winter po válce před sovětskými důstojníky, že s bezpečnostními službami SD spolupracoval, „aby si udržel badatelské možnosti“, byla to jistě pravda.⁹²⁵ Zdali však skutečně držel oprať výzkumu v ruce pevně on, a nikoliv oni, je již sporné.⁹²⁶

924 ABBAW, Pozůstalost E. Wintera, koncept Winterova dopisu Č. Amortovi z 21. 10. 1963. Později to znovu popsal v jedné z nezveřejněných autobiografií s tím, že nepravdivě dodal, že šlo o jeden z mála pokusů, kdy se jej nacistická strana pokusila využít pro své účely.

925 ABBAW, Pozůstalost E. Wintera, W 158, Meine Zusammenarbeit mit dem vergangenen Regime 1938–1945.

926 Tamtéž: *So glaubte der SD mich zu benützen, in Wirklichkeit benützte ich ihn um meine eigene im Gegensatz zum Regime stehende wissenschaftliche Forschung zu ermöglichen und sogar deren Ergebnisse weitgehend zu veröffentlichen. Den Herren vom SD ist ganz entgangen, dass z.B. mein Buch „Der Josefismus und seine Geschichte“ eine wichtige Begründung der vom Nationalsozialismus höchst verpönten fortschrittlichen Auffassung von der tschechischen Geschichte, wie sie Masaryk und Krofta vertraten, war.*